

AZ ERDÉLYI FEJEDelemség ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM KATONAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE (1571–1688)*

Kísérlet az erdélyi–török kapcsolatok egy kevésbé ismert területének feltérképezésére

Bevezetés: az eddigi kutatásokról

A modern magyar történetírás mind a mai napig kiemelt szerepet juttat a magyar nemzeti történeti narratívában a XVI–XVII. század tárgyalásakor az Erdélyi Fejedelemségnek, mint a középkori Magyar Királyságból kialakuló, önálló magyar vezetésű államalakulatnak. Ugyanakkor eléggé elhanyagolta az erdélyi állam működésének – a nagyhatalmi kapcsolatrendszereket is figyelembe vevő – nemzetközi keretek között végzett elemzését.¹

Ezen meghatározó nemzetközi keretek közé tartozik természetesen az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszony is, amelyről eddig nem sok áttekintés készült: jellemző módon magyar nyelven először 1907-ben, majd németül és magyarul is csupán 1921-ben és 1923-ban jelent meg róla rövid összefoglalás. A román kutatásban viszont az elmúlt évtizedekben megélné vált az érdeklődés a téma iránt, amiről több, nagyobb lélegzetű feldolgozás is napvilágot látott.²

Paradox módon az érdeklődés hiányának egyik fontos oka valószínűleg épp magában a téma fontosságában keresendő. Amikor a jeles történész, Szilágyi Sándor tollából 1866-ban napvilágot látott az önálló fejedelemség történetének első újkori összefoglalása, az előszóban az író pontosan meghatározta azokat a szempontokat, amelyek mentén azután a magyar történetírás egy bő évszázadon keresztül megközelítette vizsgálódása tárgyát: „Való igaz, hogy főként az utolsó időben a magyarországi történetírók kellően méltányolják Erdély fontosságát, tanulmányozzák mivelik történetének forrásait s jóval terjedelmesebben s méltányosabban írnak róla, mint elődjeik... sem terök, sem alkalmok nincs a régi előítéletek halmazát lerontani, és a kis állam intézményeit, melyek oly gyakorlatiak, küzdelmeit, melyekben annyi a kitartás, szenvedéseit, melyek egy pár esetben a világtörténetben páratlanul állanak, egy egész képben felmutatni... Ma már senki sem tagadja, hogy

* A tanulmány angol változata egy angol nyelvű tanulmánykötet számára készült Kármán Gábor felkérésére.

¹ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Budapest, 1980.; *Sinkovics István*: Az erdélyi fejedelemség államszervezete. In: Magyarország története 1526–1686. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: MT.) 439–453. o.; *Péter Katalin*: Az erdélyi országgyűlés a kora újkori magyar fejlődésben. In: *Benda Kálmán – Péter Katalin*: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Budapest, 1987. 13–23. o.

² *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891.; *Bíró Vencel*: Erdély követői a Portán. Cluj-Kolozsvár, 1921. 58–60. o.; *Müller, Georg*: Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte. 1541–1688. Hermanstadt–Sibiu, 1923.; *Bíró Vencel*: Erdély és a Porta. *Századok*, 55. (1923) 76–93. o.; *Felezeu, Călin*: Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană. Cluj-Napoca, 1996.; *Feneşan, Cristina*: Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei. Editura Enciclopedică. Bucureşti, 1997.

annak a magyar nemzet és alkotmány fenntartása körül missioja volt, még azon esetben is midőn tul vitte fegyvereit a Tiszán [azaz a Habsburgok kormányozta Magyar Királyság területén]... Hiában való igyekezet e mozgalmakat lázadásokká akarná törpíteni, hiu törekvés a fejedelmeket pártvezérekké alacsonyítani. Volt idő, midőn Erdély az europai politikában játszott szerepet, a külső hatalmasságok pedig számításaikban factorul vették fel, s hogy ez ugy történt, az nem egy-két nagyravágyó ember müve volt, bár mennyire akarják is azt itt-ott a világgal elhitetni.”³

Ez a munka számos kortársához hasonlóan magán hordozta a Habsburg-házzal vívott 1848–49-es magyar szabadságharc mentális nyomait, a korábbi dinasztikus szemléletű történetírással szembeni harcos fellépés igényét. Habár a konkrét politikai szituáció már 1867-ben az osztrák–magyar kiegyezéssel megváltozott, annak mentális lenyomata – újabb és újabb aktuálpolitikai szempontokkal „gazdagítva” – alapvetően befolyásolta, sőt mind a mai napig befolyásolja a magyar köztörténeti gondolkodást, még a történeti vizsgálódások irányait is.⁴

Az erdélyi fejedelmek oszmán vazallusságának tényét ugyan senki nem tagadta, de ennek jelentősége észrevehetően „relativizálódott”.⁵ Egy olyan nagyléptékű munka, mint például a sok tekintetben úttörő vállalkozásnak tartható három kötetes *Erdély története* egységes szerkezet híján terjedelménél fogva mondhatni „belevezett” a politika-, gazdaság- és kultúrtörténeti részletekbe, és így nem nagyon foglalkozott a fejedelemség másfél évszázados történetén átívelő, hosszú távú strukturális kérdésekkel.⁶ A rövidebb összefoglalásokban pedig időről időre előfordul, hogy ez a függőség néhol már csak „névleges”⁷ (esetleg már csak az oszmán viszonyoknak sem neveződik, csupán „védnökségnek”⁸), „valódi” függésbe pedig csak a Rákóczi-ház bukása és Várad eleste után, az 1660-as években kerül a fejedelemség.⁹

A magyar történetírásban az 1990-es évekre azonban megteremtődtek azok a feltételek, amelyek alapján hozzá lehetett látni az Erdélyi Fejedelemség „elhelyezéséhez” egy tágabb, nemzetközi összefüggérendszerben. E folyamat részeként került sor az Oszmán

³ Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866. V–VII. o.

⁴ Erről újabban vö.: Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História Könyvtár. Monográfiák 27). Budapest, 2010. 1–6. o. A tárgykörhöz kapcsolódó, a Bocskai-felkelés értelmezése kapcsán lezajlott legutóbbi történész-vita résztvevői, Pálffy Géza és Öze Sándor nézeteinek vázlatos összefoglalása: Illik Péter: Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről. Budapest, 2011. 67–89. o.

⁵ Ha egyáltalán szóba került, az erdélyi fejedelmeket felmentő, a körülmények kényszerítő erejét hangsúlyozó álláspontot foglaltak el, mint például Nagy László: A XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcok értékeléséhez. (A török szövetség problematikája a Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György vezette küzdelmekben.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1963) 2. sz. 185–241. o.

⁶ Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, 1986. Interneten hozzáférhető változatát használtam: <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/index.htm> (A letöltés utolsó időpontja: 2012. április 26.) Ez azért is sajnálatos, mert kivételesen ez az összegzés már angolul is rendelkezésre áll: Köpeczi, Béla et al. (eds.): *History of Transylvania*. 3 vols. Boulder, Co.: Social Sciences Monographs–Highland Lakes, NJ: Atlantic Research and Publications–New York: distributed by Columbia UP, 2001.

⁷ Sugar, Peter F.: The Principality of Transylvania. In: Sugar, Peter F. (ed.): *A History of Hungary*. London–New York, 1990. 129. o.

⁸ Sinkovics István: Az erdélyi fejedelemség államszervezete. In: MT 442., 453. o.; Szabó Péter: *Az Erdélyi Fejedelemség*. Budapest, 1997. 39–40. o.

⁹ „A kicsinyre zsugorodott ország most már valóban a török hűbéreseként élt.” Barta Gábor: *Erdély*. 2. k. Budapest, 1989. 54. o.

Birodalomhoz fűződő kapcsolatok több területének vizsgálatára is. Fodor Pál a XVI. századi Magyar Királyság területi megosztásáról, így az Erdélyi Fejedelemség előzményeinek az oszmán szandzsák-rendszerbe való betagozódásáról rajzolt alapvetően újszerű képet, bevezetve a magyarországi terminológiába az oszmánok által ténylegesen meg nem szállt területekre, de a birodalomba formálisan betagolt területekre – mint amilyenek a későbbi Erdélyi Fejedelemség területei is voltak – a „virtuális” szandzsák fogalmát.¹⁰ Később Ágoston Gábor ezt az „egyedi” szervezési modellt összefüggésbe hozta az Oszmán Birodalom keleti végeiről ismert „örökletes” szandzsákok intézményével, ráirányítva a figyelmet a birodalom adminisztratív szervezetének sokszínűségére.¹¹ Mindezzel egyidőben kezdődött meg több szálon is a fejedelmek oszmán kinevezési procedúrája és jelvényhasználatának kapcsolódási pontjainak feltárása.¹² A legfontosabb eredmény e téren, hogy Papp Sándor módszeres diplomatikai vizsgálatai révén mostanra tisztázta az erdélyi fejedelmek kinevezési procedúrájának hosszú XVI. századi (1606-ig tartó) fázisait és irattípusait, és az egész jelenséget sikerült elhelyeznie az oszmán jogfelfogás és portai hatalomgyakorlás keretei között.¹³

A legújabb vizsgálódások pedig már a fejedelemség külkereskedelmi kapcsolatainak,¹⁴ illetve uralkodóinak és a régió vezető politikusai személyes ’kapcsolati-hálójának’ feltérképezésével, az oszmán „belpolitika” frakcióharcaiban való szerepük feltárásával mélyíthetik el a fejedelemség és a birodalom igencsak szövevényesnek bizonyuló kölcsönhatásairól alkotott – eddig igencsak szerény – ismereteinket.¹⁵

Meglehető módon az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolatainak katonai aspektusai rendre kimaradtak az újabb vizsgálódások köréből, s turkológiai alap-

¹⁰ Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991. 107–114. o.; Fodor Pál: A temesvári vilájet a török hódoltságban. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 195–208. o.

¹¹ Ágoston Gábor: Törzsterület és végvidék: berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a 16–17. századi Oszmán Birodalomban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 29–48. o.

¹² Az oszmánok által küldött fejedelmi jelvények típusairól, párhuzamairól és ezek átadási procedúrájáról, a fejedelmi beiktatásokról: B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. *Keletkutató*, 1994. tavasz. 59–69. o.; B. Szabó János: „Insignia of the Transylvanian Princes. *Majestas*, 4. (1996) 85–105. o.; B. Szabó János – Erdősi Péter: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. In: A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 4. (Budapest, 2001) 91–105. o.; B. Szabó, János – Erdősi, Péter: „Ceremonies Marking the Transfer of Power in the Principality of Transylvania in East European Context. *Majestas*, 11. (2003) 111–160. o.; B. Szabó, János: The insignia of the Princes of Transylvania. In: Turkish flower. Ed.: Gerelyes, Ibołya. Budapest, 2005. 131–142. o.; Sudár Balázs – Csörzsz Rumen István: „Trombita, rézdob, tárogató...” (A török hadizene és Magyarország.) Enying, 1996. 28–40. o.

¹³ A fejedelmek oszmán beiktatásának fázisairól és a kinevező iratok típusairól: Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Befähigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. (A továbbiakban: Papp 2003.)

¹⁴ Pakucs-Willcoks, Mária: Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania. (Staedtelforschung, A. 73.) Köln–Weimar–Wien, 2007.

¹⁵ Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdélyi feletti hatalomért 1607-ben. *Századok*, 148. (2008) 4. sz. 807–848. o.; Sudár Balázs: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok*, 145. (2011) 4. sz. 975–996. o. (A továbbiakban: Sudár 2011.); Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. *Századok*, 145. (2011) 4. sz. 915–974. o. (A továbbiakban: Papp: Bethlen, 2011.); B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (1. rész) *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1015–1048. o.

kutatások híján e cikkben csupán az eddig feltárt adatok egyfajta összegzésére lehet vállalkozni.¹⁶ Ezek alapján azonban már megkísérelhetünk reflektálni a magyar szakirodalomban sokszor csupán látens módon létező előfeltevésre, miszerint létezett az Erdélyi Fejedelemségnek egy olyanfajta „aranykora”, különféle nézőpontok szerint például Báthori István (1571–1586) vagy Bethlen Gábor (1613–1629) uralmának időszaka, melynek idején – a havasalföldi és román vajdaságokkal összevetve és azoktól eltérően¹⁷ – oly mértékben megnőtt a fejedelemség mozgásteret, hogy az adófizetés kivételével szinte minden más teher névlegessé vált, s így többnyire a katonai együttműködés kötelezettségének teljesítésétől is eltekinthettek volna – és el is tekintettek – az erdélyi uralkodók.

E vizsgálódás időbeli kezdete 1571, az „önálló”, azaz már önálló állammá szerveződött Erdélyi Fejedelemség több fázisban történő létrejötte utolsó szakaszának kezdete is, amely a Szapolyai-dinasztia kihalása után (1571), a dinasztia által uralt területen tovább

¹⁶ A magyar szakirodalom nagyjából még mindig azt a nézetet követi, amit Bíró Vencel fogalmazott meg 1923-ban a témáról: „Költségre került a török táborba való kivonulás is, de ebből Erdély gyengén vette ki a részét. A Báthoryak korában volt rá példa. Bethlen Gábor is kivonult a Dnyeszter folyó mellé, de – mint mondotta – csak azért ment, hogy a törökök és lengyelek között békességet szerezzen és azért ment személyesen, mert szabadságuk [jogaik] ellenére nélküle az erdélyiek ki nem vonultak volna. Apafi kétszer is hadba szállt (1682-ben, 1683-ban), de érdemleges dolgot nem végzett.” *Bíró Vencel* 2. jegyzetben idézett munkája, 82–83. o. Vö.: „Az azonban ismeretes, hogy Erdélynek Báthory István alatti megszilárdítása óta ilyen segélyhadként való szereplésére érdemben nem került sor – egészen Apafi Mihály uralmának kezdetéig.” *Trócsányi Zsolt: Erdély és Bécs 1683. évi ostroma*. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1983. 181. o.

¹⁷ Természetesen van példa az oszmán vazallusság jelentőségének hangsúlyozására is, ami mellett a két román vajdaságtól való markáns különbséget is kiemeli, méghozzá éppen a román szakirodalomra hivatkozva: *Benda Kálmán: Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI–XVII. században*. In: *Magyarok és románok*. II. k. Szerk.: *Deér József – Gáldi László*. Budapest, 1944. 51–53. o. Ugyanakkor a romániai történetírásban szinte mindenkor fontosnak tartották kiemelten hangsúlyozni a „három román” országot, Erdély, Havasalföld, Moldva hasonló viszonyát az Oszmán Birodalomhoz. Például: „Transylvania and Partium – consolidated their status of autonomous principality under Ottoman suzerainty, a status similar to that of Wallachia and Moldavia.” Vagy: „Ottoman hegemony was uneven across the three countries, even though the differences in status were unessential. Transylvania enjoyed lighter suzerainty for a number of reasons (greater distance to the center and closeness to the west; its subjugation was accomplished later, fear of the Habsburgs, who pleaded the »liberation« of the province, etc.)” *Pop, Ioan Aurel: Romanians in the 14th–16th Centuries. From the „Christan Republic” to the „restoration of Dacia”* In: *History of Romania (Compendium.)* Ed.: *Pop, Ioan – Auerl, Bolvoan, Ioan*. Cluj-Napoca, 2006. 281., 288. o. Ezzel együtt Papp Sándor szerint fontos szempont, „a román nemzeti önbecsülés fontos elemeként bizonyítandó, hogy a Portával szemben szerződéses viszony állt fenn, aminek alátámasztására olyan kapitulációk (’ahdnáme-i hümayünök) létét feltételezik, amelyeken keresztül az oszmán szultánok a nyugati hatalmakkal fennállott politikai, kereskedelmi kapcsolataikat rendezték. A vazallusi viszony önmagában természetesen alávetettség párosult. Ezért fontos bebizonyítani, hogy az alávetettséget szerződésekkel »kordában« lehetett tartani, s akkor a román vajdaságok megítélése közelít a kor európai országaihoz.” *Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom északnyugati határainál. (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni ’ahdnáméi körül.) Aetas*, 17. (2002) 1. sz. (A továbbiakban: *Papp* 2002.) 67. o. A téma új, tágabb, birodalmi keretbe helyezett összegzése: *Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás*, 2011. tavasz, 25–72. o. (A továbbiakban *Papp: Muszlim és keresztény*, 2011.) Vö.: *Maxim, Mihai: Din istoria relațiilor Româno-Otomane „Capitulațiile.” Anale de istorie*, 1982. 6. sz. 31–68. o.; *Maxim, Mihai: Le statut des pays roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe–XVIIIe siècles. Revue Roumaine d’Histoire*, 24. (1985) 1–2. sz. 29–50. o.; *Gemil, Tahsin: „Capitulațiile” Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII. Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol*, 23. (Iași, 1986.) 2. sz. 717–721. o.;

működő állam elismerésével, azaz Báthori István vajdává választásával jelölhető ki.¹⁸ Záró pontjaként pedig 1688 adható meg, amikor az Erdélyi Fejedelemséget végleg megszállta I. Lipót német-római császár és magyar király hadserege, és Erdély fejedelme, I. Apafi Mihály a fogarasi nyilatkozatban kötelezte magát az Oszmán Birodalommal szemben addig fennálló kötelezettségeinek végleges és teljes felmondására. Az összefoglalóból tudatosan kimarad azon hadiesemények vizsgálata is, amelyekben az Oszmán Birodalom „segédcsapatai” ezen időkereteken belül jelentős belső támogatottság híján, pusztán nyers erővel kényszerítettek – vagy próbáltak rákényszeríteni – Erdélyre egy-egy fejedelmet (Székely Mózes, 1603; Bocskai István, 1605; Bethlen Gábor, 1613; Barcsai Ákos, 1658–1659; I. Apafi Mihály, 1661).

Az oszmán–erdélyi katonai együttműködés szerződéses keretei

A Szapolyai-dinasztia és a Porta között kötött legkorábbi megállapodások szövegei nem maradtak fenn, vagy egyelőre nem sikerült fellelni őket. Az Báthori-korszakban kiállított oszmán dokumentumok alapján viszonylag részletesen rekonstruálható, hogy ezen a téren az Oszmán Birodalom milyen keretek között képzelte el együttműködését erdélyi vazallusával. Az 1571. május 21-én kiállított szultáni fük-m-i hümayün (nagyúri parancslevél) még csupán az Erdéllyel határos végvidék oszmán csapatainak segítségét ígéri ellenséges támadás esetére.¹⁹ Ezt az 1572-ben kiállított első ‘ahdnáme-i hümayün-ban (nagyúri szerződéslevélben) már kiegészítették azzal is, hogy az erdélyi uralkodónak gondoskodnia kell a segítségére érkező oszmán csapatok élelmezéséről, utánpótlással való ellátásáról.²⁰

Báthori István második – az új szultán, III. Murád trónra lépése utáni kiállított 1575. évi – megerősítésekor kapott ‘ahdnáme-i hümayün-ja (nagyúri szerződéslevele), bár az eredeti török szöveg nem ismert, már részletesebben kitér az együttműködés egyéb területeire is: „Szintazonkép a mi császári birodalmunk végeiben, ha valami szolgálatra szükség leszen, mihelyst azt pasák és beglerbégek bejelentették, az vajda s az ország főbbjei, állhatatos engedelmességökhöz képest, vagy személyeik szerint a szükség arányában hadi nép, hadi eszközök s táborigi szükség által készségeket mindenkoron tanusítsák.”²¹

Ekkor tehát már egyértelműen a kölcsönös katonai segítségnyújtás került megfogalmazásra, amit 1576-ban, a lengyel királyi trónra távozó Báthori István helyére lépő Báthori Kristóf megerősítése alkalmával a – topikusnak tartható, ám mégis önmagáért beszélő – „ellenségemnek ellensége légy, barátimnak barátja légy” formulával még tágabb

¹⁸ *Oborni Teréz*: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 291–305. o.

¹⁹ *Papp 2003*. 190–194. o. Régi magyar fordítása: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. II. k. Budapest, 1872. 460–461. o.

²⁰ *Papp 2003*. 214–219. o. Régi magyar fordítása: *Karácson Imre*: Török–magyar oklevéltár, 1533–1789. Budapest, 1914. 100. o.

²¹ *Papp 2003*. 86., 220–221. o. Régi magyar fordítása: *Szalay László*: Erdély és a porta, 1567–1578. Pest, 1862. (A továbbiakban: *Szalay 1862*.) 202. o. Az 1575 végén Báthori számára kiállított újabb ‘ahdnáme meg is ismétli a kölcsönösségre való felhívást: „viszontag ha az én népeim, beglerbéгим szükölködnek az Erdélyi vajda segítsége nélkül, mind éléssel mindennel nekik segítséggel legyen, és ha az szükség azt kívánja, szemlye szerint vagy népe által segítséggel legyenek mind álygú-szerszámmal mindennel ők is segítséggel legyenek.” Uo. 256. o.; *Papp 2003*. 88. o.

összefüggésbe helyeztek. Ez a fordulat azután a XVII. században már minden fejedelmi 'ahdnámében szerepelt, miként majd minden magyar nyelvű katonai esküszövegben is.²²

Az 1599-ben Báthori Andrásnak adott 'ahdnámé bár fenntartotta a fejedelemség megsegítésére vonatkozó oszmán ígéretet – sőt, rendhagyó módon a tizenöt éves háború (1591/1593–1606) kellős közepén a magyar királyokkal való különbékét is engedélyezte Erdély számára –, már egyértelműen tartalmazott egy fontos kötelmet: „Ha Havasalföldre és Moldvára valahonnét lengyel, kozák és egyéb ellenség jönne, ha kívántatik, az erdélyiek megsegítsék.”²³ 1601-ben az oszmánok oldalán visszatérő Báthori Zsigmond számára kiállított új 'ahdnámé a két román vajdaság katonai segítségét is előírta, amennyiben azt az erdélyi uralkodó kéri.²⁴ A XVII. század elejére az önvédelmen túl az Erdélyi Fejedelemség katonai szerepvállalása az oszmánok oldalán már annyira nyilvánvaló kötelezettséggé vált, hogy amikor 1603-ban a Porta Székely Mózeset léptette fel fejedelmjelöltként Erdélyben, megígérték neki, hogy a tizenöt éves háborúban leromlott országnak nemcsak adókedvezményeket adnak, de segédcapatokat sem fognak kívánni tőle.²⁵

Később általánosságban tárgyalta e kérdéskört Bethlen Gábor fejedelem 1614. évi 'ahdnáméja, amelyben már a katonai együttműködés egyes részterületeit – így Erdély megsegítésének feltételeit és az oszmánok támogatását – szövegszerűen külön-külön is érintették, a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordítva a román vajdaságokhoz fűződő viszonyra: „A havasalföldi és moldovai vajdákkal fényes portámhoz tartozó engedelmesség szerént egyetértsenek, egymással barátságosan éljenek, a jó szomszédságot megbecsülik, hogy így ha valamely felől valami gonoszt, vagy kárt importálható hostilis motus hallatnék, ha úgy kívántatik, personalis insurrectiojokkal is egymást is egymást megsegítsék, ha pedig a nélkül is meg lehet, elegendő hadnak küldésével, succurálván egymásnak valamint s valahogy lehet, egymásról a romlást elfordítani igyekezzenek.”²⁶

A bemutatott dokumentumokban szereplő, a fejedelemség és birodalom katonai kapcsolatainak majd minden változatára lehet korábbi példákat találni már a Szapolyai-dinasztia kelet-magyarországi uralmának (1526–1571) idejéből is. Az, hogy a határvidéki oszmán bégek katonaságát a vazallus megsegítésére rendelték, sőt akár hosszabb-rövidebb ideig mellette állomásoztatták, már I. János magyar király 1528. évi portai behódolása óta

²² Magyar fordítása: *Szalay* 1862. 275. o. Bár a kifejezés pontos értelmezése Papp Sándor szerint még várat magára. *Papp* 2002. 78. o.

²³ *Kármán Gábor*: Báthori András ahdnáméja. *Fons*, 14. (2007) 348. o.

²⁴ Régi magyar fordítása: „Havasally feöldi és Moldovaj Vajdak pedig há mikor a' szüksegh kevánja minden hadával segítségére menjenek.” Idézi: *Papp* 2003. 253. o.

²⁵ *Papp Sándor*: Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés keletkezése. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 79. o.

²⁶ Régi magyar fordítása: Erdélyi történelmi adatok I–IV. Szerk.: *Mikó Imre – Szabó Károly*. II. k. Kolozsvár, 1856. 340–341. o. A dokumentum megtalált török verziójáról: *Papp*: Muszlim és keresztény, 2011. 56. o., 144. j. Bethlen e terhes kötelezettségeknek legalább egy részétől szabadulni igyekezett volna már 1617-ben, amikor diplomatái révén legalább azt próbálta meg elérni a Portán, hogy a keresztény hatalmak ellenében csak a közös védelem maradjon meg, támadó vállalkozásban az erdélyieknek ne kelljen részt venniük: „Ha ő hatalmasságának valami keresztény ország vagy fejedelem bennünket országunkat nem háborgatá, az ilyen keresztény országra, fejedelemre fegyverrel támadni szabadságunk ellen ő hatalmassága ne erőltessen”. Bethlen Gábor utasítása isztambuli követe, Gáspár János számára. Török–magyarkori állam-okmánytár. Szerk. *Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor*. (A továbbiakban: TMÁO.) I. k. Pest, 1868. 187. o.

szokásban volt.²⁷ Élelmiszersegélyt is adott már korábban Erdély az oszmán hadaknak, például 1545-ben, amikor a Portán nagyszabású szultáni hadjáratot tervezetek Magyarországra. Ezért Erdély évi 10 000 aranyforintos adója fejében takarmányszállítmányokat kértek a felvonuló sereg számára Budára.²⁸ Sőt az is előfordult 1532-ben, hogy a Habsburg uralkodó székvárosa, Bécs ellen viselt második nagy szultáni hadjárat alkalmával az oszmán főseregtől távol, mintegy második „frontot” nyitva, az oszmán erősítésekkel együtt tevékenykedtek Esztergom ostrománál a török szövetségben álló I. János király katonái.²⁹

Arra viszont az 1528 és 1571 közötti, sokszor zűrzavaros időszakból ez ideig csak egy kései példa ismert, hogy Erdély uralkodója az oszmán érdekeknek megfelelően fegyverrel avatkozott volna be a határon túl a két román vajdaság ügyeibe. 1563-ban János Zsigmond fejedelem Radák László vezetésével 1000 lovas és 1000 gyalogos katonát küldött Moldvába a Iacob Heraclid Despot vajda ellen lázadó Stefan Tomsa segítségére.³⁰ (A kölcsönös segítségnyújtás jegyében ezért 1565-ben a moldvai vajdának 5–6000 fős, a havasalföldinek pedig 5000 fős segélyhad küldését rendelte el János Zsigmond magyarországi háborújának támogatására a Porta.³¹)

Az erdélyi fejedelmek számára 1571 után kiállított ‘ahdnāme-i hümayün-okban (nagyúri szerződéslevelekben) foglalt lehetőségek és kötelezettségek rendszere tehát nem nélkülözte a Szapolyai-érában, azaz a magyar király és fia vazallusi időszakában fellelhető előzményeket. Bár megfogalmazásuk egyre pontosabbnak tűnik, tartalmilag nagyfokú állandóságot láthatunk szövegeikben.³²

²⁷ Az 1528. évi előzményekről: *Papp Sándor*: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: *Zombori István*. Budapest, 2004. 37–90. o. Alighanem ez számított a leggyakoribb esetnek az 1528 és 1571 közötti időszakban. A Szerémségben állomásozó oszmán hadak már a kezdeti időszakban 1530-ban, 1540-ben és 1541-ben is komoly segítséget nyújtottak a Budát védelmező I. Jánosnak, aki Szülejmán szultán 1532-ben a sikertelen kőszegi hadjárata után is komoly támogatást kapott a várható Habsburg-ellentámadás elhárítására.

²⁸ *Dávid Géza – Fodor Pál*: „Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). Budapest, 2005. 18–21., 24–25. o.

²⁹ *Korpás Zoltán*: V. Károly és Magyarország. Budapest, 2008. 150., 232–233. o.

³⁰ A magyarországi elbeszélő forrásokból az derül ki, hogy a harcok gyors befejezését, az ostromlott Iacob vajda elfogását az okozta, hogy Radák katonái gyorsan megállapodtak a szorult helyzetben lévő vajda magyar zsoldosaival: *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: Humanista történetírók. Vál., szöveggyűjtés és a jegyz. *Kulcsár Péter*. (Magyar Remekírók) Budapest, 1977. 804–804. o.; *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. (A továbbiakban: *IstvánffyBethlen Farkas*: Erdély története. II. k. A váradai békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571). Budapest–Kolozsvár, 2002. 238–239. o.

³¹ *Dávid Géza – Fodor Pál*: „Ez ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565). Budapest, 2009. 249., 256–257., 312., 316–318. o.

³² A kérdés végleges lezárása azonban csak azután várható, hogy Papp Sándor publikálta az erdélyi fejedelmek XVII. századi oszmán kinevező iratait is. A munka eddigi eredményeiről lásd: *Papp*: Muszlim és keresztény, 2011. 67–71. o.

Erdélyi csapatok portai kirendelése a két román vajdaságba

A magyar szakirodalomban meglehetősen közismert tény, hogy a Porta 1529-től viszonylag rendszeresen kivezényelte a román vajdaságok csapatait a Szapolyai-dinasztia támogatására.³³ Annak viszont ez ideig jóval kevesebb figyelmet szenteltek, hogy Erdélyre sem csak ebben az irányban számított a Porta, hanem fontos szerep jutott neki az Oszmán Birodalom Fekete-tenger felé eső, északi határszakaszának biztonsági rendszerében is. Az oszmánok itt – mintegy átvéve a genovaiak és velenceiek mintáit – egyfajta kisebb tengeri birodalmat építettek ki, amit vazallus területek gyűrűje övezett.³⁴

A magyar kutatók elsősorban a Kárpátokon-túli terület instabil politikai viszonyai-ban látták Erdély szerepének felértékelődését.³⁵ Ezért kevés figyelem jutott az ukrainai kozákok szerepének vizsgálatára, pedig részükről már az 1550-es évektől egyre jelentősebb nyomás nehezedett az Oszmán Birodalom periferiáján mind a Krími kánságra, mind Moldvára.³⁶ Ez a terület ugyanis hagyományosan a lengyel érdekszférába tartozott, a vajdák a lengyel királyok vazallusai voltak, míg a XV. század végén az oszmánok vissza nem szorították a lengyeleket a Fekete-tenger partvidékéről.³⁷ Ukrajna zavaros viszonyai között azonban így is akadt elég erőszkas és törekvő helyi nagyúr, kozákvezér, akik nem érték be az Oszmán Birodalom végvidékének fosztogatásával, hanem ezen túl akár a moldvai vajdaság feletti uralmat is megszerezhetőnek vélték.³⁸

A nehézkesen mozgó régi lengyel seregekkel szemben a portyázó kozák csapatok viszonylag kisméretűek és gyorsak voltak, a XVI. század vége felé már kiválóan értettek a tűzfegyverek használatához, és mivel működésük hatalmas, ritkán lakott térségekre terjedt ki, a védelem megszervezése velük szemben csak igen nehezen volt megoldható.³⁹ Ebben a védelmi rendszerben jutott fontos szerephez Erdély, egyrészt kedvező földrajzi fekvése és katonai adottságai, másrészt az erdélyi uralkodó, Báthori István 1576. évi lengyel királlyá választása után igen kedvező politikai konstellációnak köszönhetően.⁴⁰

³³ *Makkai László*: Magyar–román közös múlt. Budapest, 1989. 89–93. o.

³⁴ *Katkó Gáspár*: Campaigns of Zaporozhian Cossacks against the Ottoman Empire between 1492 and 1642. In: *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytniej*. Red.: *Dariusz Milewski*. Zabrze, 2011. 37–43. o.; *Katkó Gáspár*: A zaporozsjei kozákok hadjáratai az Oszmán Birodalom ellen, 1492 és 1642 között. *Keletkutatás*, 2010. ősz. (A továbbiakban: *Katkó* 2010.) 35–52. o.; *Emecen, Feridun M.*: Az Oszmán Birodalom sztyeppe-i határai és a moldvai kijáró. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 21–29. o.

³⁵ *Benda Kálmán* 17. jegyzetben idézett munkája és *Makkai László* 33. jegyzetben hivatkozott könyve, 94–95. o.

³⁶ *Katkó* 2010. 45–46. o.; *Gebei Sándor*: A lengyel végek katonaparasztsága a 16–17. században. In: *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára*. Szerk. *Kovács Ágnes*. Debrecen, 1999. 69–82. o.

³⁷ *Plewczyński, Marek*: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte, Wien, 9–13. September 1996. *Acta*, 22. (Wien, 1997) 349–345., 353–358. o.; *Czamańska, Ilona*: A lengyel–török kapcsolatok forduló-pontjai a 16. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. *Zombori István*. Budapest, 2004. 91–102. o.; *Pippidi, Andrei*: Moldavie et Pologne: la fin de la vassalité. *Acta Poloniae Historica*, 83. (2001) 59–78. o.

³⁸ A század közepének rettegett ukrainai kozákvezére, Dimitry Wiśniowiecki is akkor került az oszmánok kezére, amikor 1563-ban beavatkozott a moldvai trónviszályba. *Forgách Ferenc* 30. jegyzetben hivatkozott emlékirata, 799–803. o.

³⁹ *Ivanics Mária*: Kozák segédcsapatok Habsburg szolgálatban (1593–1606). In: *Az értelem bátorsága*. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 291–295. o.

⁴⁰ *Dopierała, Kazimierz*: *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*. Warszawa, 1986.

Habár a Portáról majd minden második évben küldtek leveleket Erdélybe, hogy uralkodói tartsák készenlétben csapataikat, mert vagy Moldvában, vagy Havasalföldön vajdacsere vagy kóborló kozákok portyái miatt várható valami felfordulás.⁴¹ Báthori István uralma alatt első ízben 1574-ben rendelte ki az erdélyi hadakat szultáni parancsra Moldvába, hogy elűzzék a Porta ellen lázadó Ioan cel Cumplit vajdát. Szántó István, a Rómában élő magyar jezsuita levele szerint a sarokba szorult moldvai vajda ekkor a szomszédos keresztény hatalmakkal próbált szövetkezni, ám azok nem tárgyaltak vele.

A moldvai vajda Báthori Istvánt is megkereste, aki a két „császárral” fennálló békeségére hivatkozva szintén elutasította. (A moszkvai nagyfejedelem viszont állítólag 20 000 íjászatban jártas katonát ígért neki.) Báthori a szomszédos országokban dúló háborút látva, mindenesetre készenlétben tartotta az erdélyi sereget. A szultán végül meg is parancsolta neki a fegyveres beavatkozást, ő azonban egyes források szerint azt állította, hogy nem küldhet katonákat, mivel a nemrég levert és kiűzött trónkövetelő, Bekes Gáspár elleni védekezésre kell neki a had.⁴² Valójában Báthori mégis kénytelen volt régi kipróbált parancsnokai, Rácz Mihály és Daczó György vezetésével egy székely sereget rendelni a Porta új jelöltje, Petru Őchiopul mellé. Az egyesült oszmán–erdélyi hadak 1574 júniusában le is győzték a lázadó Ioan vajdát.⁴³

1577-ben Báthori István lengyel király egyik alattvalója, Ivan Pidkova – akít a megbuktatott Ioan vajda féltestvérének tartottak – próbálta magához ragadni Moldvában a vajdaságot. Iași elfoglalása után a kozák sereg meg is verte az elűzött vajda, Petru Őchiopul segítségére siető oszmán sereget. A hírek miatt Erdélyben az év októberében a tordai országgyűlés általános mozgósítást rendelt el: november 19-én a Partiumban Bihar vármegyének Váradon, a többi megyének Somlyón, Erdély három „natiójából” a szászoknak és székelyeknek november 30-án a „székes helyeken”, az erdélyi vármegyéknek pedig december 8-ára rendeltek el mustrát, azaz a hadak szemléjét. Erdély kormányzója, a lengyel király testvére, Báthori Kristóf vajda unokaöccsüket, ifj. Báthori Istvánt tette meg az expedíciós sereg vezérének, aki mellett ott volt a tapasztalt Rácz Mihály is. A széke-lyekből és a fejedelem udvari zsoldoshadából összeválogatott csapat végül 1578 tavaszán

Dopierata nézeteinek rövid angol összefoglalása: *Wawryzniak, Krzysztof*: Ottoman-Polish diplomatic relations in the Sixteenth Century. Master Dissertatio. Ankara, 2003. 62–63. o. Interneten: <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002291.pdf> (A letöltés utolsó időpontja: 2012. március 22.) A Porta ugyanis számíthatott rá, hogy a jó viszony megőrzése érdekében mind a vele szövetséges lengyel király, mind a szoros irányítása alatt álló fejedelemség határozottan fel fog lépni a térség rendbontóival szemben.

⁴¹ A teljesség igénye nélkül: csak Báthori Zsigmond fejedelemségének idejéből 1585-ből, 1588-ból, 1591-ből, 1593-ból is publikáltak már ilyen leveleket, 1583-ban és 1592-ben pedig tényleges akciókat is elrendeltek.

⁴² Bekestől 1573-ban foglalták el csellet Fogaras várát Báthori katonái, mire a fejedelem ellenlábasa kimenekült az országból. *Horn Ildikó*: Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Budapest, 2009. 89–96. o.

⁴³ *Bethlen Farkas*: Erdély története. III. k. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Bethlen* 2004.) 35. o.; II. Szelim szultán parancsa Báthori Istvánnak (1574. április–május) és Szokollu Mehmed nagyvezír levele Báthori Istvánhoz (1574. április–május). In: *Szalay* 1862. 146–148. o.; Szántó István Rómából írt levele, 1574. július. In: Monumenta Antiquae Hungariae I. Ed. *Ladislaus Lukács*. Romae, 1969. 431–432. o. (Az adatra Erdősi Péter hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.) – A csapat egyik parancsnoka, Rácz Mihály a fejedelem udvari gyalogságának századosa volt. *Sunkó Attila*: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadai a XVI. században. *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 1–2. sz. (A továbbiakban: *Sunkó* 1998.) 102., 104. o.

az oszmánokkal és moldvaiakkal egyesülve ostrom alá vette Pidkovát Iaşiban. Miután kiűzték a kozák vezért a vajdaságból, Pidkova Lengyelországba menekült, ahol Báthori István király elfogatta és Lvovban lefejeztette.⁴⁴

Alig öt évvel később, 1583-ban egy kozákok közé állt lengyel parancsnok, Samuel Zborowski (Báthori István régi fegyvertársa) vezetésével indult támadás ismét Moldva határai ellen. Ezért III. Murád szultán júniusban hadba parancsolta Erdély új vajdáját, Báthori Zsigmondot. Az alig 11 éves vajda helyett egy három főből álló kormányzótanács igazgatta – a lengyel király parancsai szerint – ekkor a fejedelemséget. A tanács igyekezett teljesíteni is a szultán kérését. A távolból irányító király ugyan helybenhagyta döntésüket, de meg is róttá őket: „Kegyelmetek ezután ne bocsásson csak a székelységtől a féle helyre, mert nyilvánvaló kárnál és közönséges gyalázatnál egyéb nem következik belőle, hanem udvarnál való fizetet szolgáló néppel elégsé meg a széket, Kegyelmetek és hadnagyul hallott, látott, tudós vitéz embert bocsásson előttek.”⁴⁵

III. Murád szultán legközelebb 1592 nyarán rendelte el Báthori Zsigmond fejedelem számára, hogy küldjön csapatokat Moldvába. Az oszmánok ugyanis letették Aron Tirannul vajdát, az „interregnumot” kihasználva az egyik régebbi vajda, Petru Őchiopul – akit 1578-ban éppen az erdélyiek segíttek vissza a trónjára – ezúttal kozák segítséggel igyekezett megszerezni magának a hatalmat. Az erdélyi sereg szeptember végén Sibrik Gáspár udvari főkapitány⁴⁶ vezetésével indult útnak, akit a fejedelem részletes utasítással is ellátott a sereg felállításával, működésével és célkitűzéseivel kapcsolatban. Az erdélyi expedíciós erő 2000 főből állt – s Báthori István korábbi intelmének megfelelően – lovasságát a fejedelem 200 udvari lovasa és Háromszék 800 székely lovasa alkotta, a gyalogságot pedig Háromszék 446 és Csík–Gyergyó–Kászonszék 354 veres darabontjából (puskásából) és Brassó 200 fekete darabontjából állították össze, amit Brassóból négy tarackkal és egy seregbontóval is megerősítettek. A fejedelem utasította Sibriket, hogy „azon légyen, hogy az mi hadunk külön és magának járjon, külön szálljon, és semmiben az idegen hadakkal, népekkel össze ne vegyeledjék, hogy valami összeveszés, egymásra való támadás köztök ne essék.”⁴⁷ Végül Moldvában Iaşi mellet ütközött meg az erdélyi had Petru vajda seregével, akit az erdélyi források szerint katonái elárultak: lovassága a harc kezdetén elmene-

⁴⁴ Bethlen 2004. 115–116. o.; Milewski, *Dariusz*: Mołdawia W polityce Stefana Batorego – sprawa Iwana. Podkowy. In: *Lolo, Raodslaw – Körmendy, Adrienne* (eds.): Stefan Batory: król Rzeczypospolitej i książe Siedmigrodu. Pultusk, 2008. 129–159. o. Az országos mustra elrendelése: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (A továbbiakban: EOE.) III. k. Budapest, 1877. 121. o.; III. Murád parancsa Báthori Kristófhhoz, 1878. február és 'Daut' bég tudósítása a harci eseményekről: TMÁO I. k. Pest, 1868. 18–20. o. Az erdélyi fejedelmek udvari zsoldos gyaloghadáról: *Sunkó* 1998.

⁴⁵ III. Murád szultán parancsa Báthori Zsigmondnak, 1583. június 22. In: *Veress Endre*: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. (A továbbiakban: Documente) II. k. București, 1930. 251. o. Báthori István lengyel király levele a hármastanácsnak a moldvai expedícióról: uo. 266. o.; a tanács működéséről és az expedíció körüli hezitálásról, valamint a beavatkozás időszakának erdélyi–oszmán kapcsolatairól: *Horn Ildikó*: Az erdélyi hármastanács kormányzata (1583–1585). *Századok*, 140. (2006) 4. sz. 883–924. o.

⁴⁶ *Sunkó Attila*: Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században. *Fons*, I. (1994) 2. sz. 200. o.

⁴⁷ Bethlen 2004. 229–230. o.; Báthori Zsigmond utasítása Sibrik Gáspárnak, 1592. szeptember 25. In: EOE III. k. Budapest, 1877. 412–415. o. A százok hadáról: *B. Szabó János – Somogyi Győző*: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Budapest, 1996. 36–39., 106–107. o.

kült a csataterről, gyalogsága pedig – ami jórészt erdélyiekből állt – megadta magát Sibrik katonáinak. A vajda fogságba esett, és az erdélyiek átadták az oszmánoknak.⁴⁸

Miután 1593–1594-ben oly mértékben nőtt meg az erdélyi befolyás a román vajdaságban, hogy Báthori Zsigmondnak a tizenöt éves háborúban mindkét román vajdát sikerült elszakítani a Portától, úgy tűnik, hogy a XVII. században az oszmánok már sokkal visszafogottabbá váltak az erdélyi katonaság felhasználását illetően. Azért amikor a korábbi szórványos kozák betörésekből és a moldvai trónviszályokból a határvidéki lengyel magánosok magánakciói révén végül nyílt háború tört ki a lengyel–litván államszövetséggel, a Rzecpospolitával, az erdélyi hadakat ismét Moldvába vezényelték a lengyelek ellen.

Ettől függetlenül az erdélyi fejedelmek lehetőség szerint – titokban akár fegyveres erővel is – be-beavatkoztak a román vajdaságok trónviszályaiba.⁴⁹ Az viszont kivételes esetnek számított, hogy egy ilyen vállalkozás a Porta támogatását is élvezte. Miután 1654-ben meghalt a havasalföldi vajda, Matei Basarab, óriási katonai felkelés tört ki az országban. Basarab vajda igen komoly zsoldosereget tartott a balkáni 'sejmenek'-ből uralma védelmezésére, akiket az utód el kívánt bocsátani a szolgálatból, és megfosztott sok régi kiváltságuktól.⁵⁰ A katonák lázadásából sokrétű országos népfelkelés lett. A fellázadt zsoldosok majdnem túszul ejtették Matei utódát, Constantin Őerban, és nagy vérengzést rendeztek a bojárok körében. Amikor pedig Őerban a szilisztrai pasához menekült, a népszerű Hrisea vornicot tették meg vajdának.

Az egyre beláthatatlanabbá váló és eszkalálódó események minden szomszédos országban riadalmat keltek. Az elűzött Őerban is segítséget kért II. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől, ám a szilisztrai/özüi pasa is szükségesnek ítélte az erdélyiek beavatkozását, s kezdetben a Porta is támogatta az erdélyi akciót. 1655 májusában II. Rákóczi György – Erdély egész mozgósítható haderejével és 12 ágyúval – táborba szállt Havasalföld határánál a Barcaságban.⁵¹ A szomszédos Moldva vajdája, Gheorghe Ștefan is személyesen vezette 10 000 fős hadát Havasalföldre. A döntő ütközetre végül június 26-án került sor Soplea és Ploiești között, amelyben a lázadók katasztrofális vereséget szenvedtek. Hrisea a szilisztrai pasához menekült, de az kiadta őt a győzteseknek. Rákóczi 1500 erdélyi katonát hagyott hátra a visszahelyezett vajda, Constantin Őerban védelmére – és egyben őrizetére is –, s a lázadóktól zsákmányolt 32 ágyúval hazavonult országába.⁵²

⁴⁸ Bethlen 2004. 231. o.; Báthori Zsigmond győzelmi jelentése a szultánnak, 1592. október 2. In: *Karácson Imre*: Török magyar oklevéltár 1533–1789. Budapest, 1914. 173. o.

⁴⁹ Pusztán Bethlen Gábor uralkodása alatt is számos ilyen eset történt: *Demény Lajos*: Bethlen Gábor és kora. Bukarest, 1982. (A továbbiakban: *Demény* 1982.) 40–64. o.

⁵⁰ A felkelésről: *Demény A. Lída – Demény Lajos – Stoicescu, Nicolae*: Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655, Țara Românească. București, 1968. 297–300. o. (Angol nyelvű összefoglaló.); *Demény Lajos*: Die Rolle des Soldatenelements in den Volksbewegungen des 17. Jahrhunderts. Der Charakter des Sejmen-Aufstandes in der Walachei im Jahre. In: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Hrsg. von *Heckenast, Gusztáv*. Budapest, 1977.; *Thallóczy Lajos*: II. Rákóczy György és az oláh személyek. *Századok*, 26. (1892) 449–456. o.

⁵¹ A Porta állásfoglalásainak változásairól *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011. 256–258. o.; *Uő*: „György Rákóczi II's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657. In: Power and Influence in Southeastern Europe, 16th–19th Centuries. Ed.: *Baramova, Maria et al.* Berlin, 2012. (Megjelenés alatt.)

⁵² A havasalföldi hadjáratról: *Krauss, Georg*: Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford. bev. és jegyz.: *Vogel Sándor*. Budapest, 1994. 233–235. o.; *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Kiad., bev., jegyz.: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980. (A továbbiakban: *Szalárdi*: Siralmas.) 337–341. o.; *Ismeretlen szerző*:

Moldva és Havasalföld az oszmánokkal való katonai együttműködés különleges területének számított az Erdélyi Fejedelemség számára. Egyrészt a két román vajdaság 1526 előtt a Magyar Királyság vazallus állama volt, s ahol az 1571 és 1594 közötti időszakban a hagyományos magyar befolyást – katonai téren is – a vajdaságok részéről a Magyar Királyság egyfajta utódjának tekintett fejedelemség gyakorolta tovább, még hozzá az oszmán szultánok jóváhagyásával.⁵³ Másrészt ennek az Erdélyhez sok szállal kapcsolódó térségnek a békéje, stabilitása, az uralkodóival fenntartott jó viszony hagyományosan a fejedelemség elemi érdeke volt. Miután azonban e szoros kapocsnak köszönhetően Erdély a tizenöt éves háborúban elszakította a vajdaságokat a Portától, a XVII. század első felében Isztambulban már nem nézték jó szemmel a korábbi jelentős erdélyi befolyás újabb jeleit, s az 1658–1662-es oszmán–erdélyi háború után sikerült is felszámolniuk azt. Az erdélyi szerepvállalás XVII. századi csökkenésében azonban más tényezők is közrejátszhattak. Egyrészt fokozatosan csökkent a tűzfegyverek terén élvezett XVI. századi erdélyi fölény, ami korábban kifejezetten motiválta az oszmánokat az erdélyiek bevonására a térség konfliktusaiba. Másrészt, ha figyelembe vesszük, hogy 1598 és 1608, valamint 1658 és 1662 között Erdély maga is súlyos belső problémákkal küzdött, míg 1634 és 1653 között a két román vajdaságban olyan szilárd volt az ottani vajdák uralma, hogy a belső helyzet „elvi- leg” nem igényelte volna az ilyen jellegű erdélyi beavatkozásokat, igencsak összezsugorodik a szóba jöhető időszak is.⁵⁴

Az erdélyi hadak szerepe az oszmán–lengyel konfliktusokban

Báthori István 1586. évi halála után Erdély továbbra is erősen érintve maradt a lengyelországi – és moldvai – ügyekben: az erdélyiek a Portával együtt aktívan segédkeztek abban, hogy ne egy a Habsburg–dinasztiából kikerülő főherceg legyen az új lengyel király, ám a helyette megválasztott svéd trónörökösrel, Vasa Zsigmonddal sem sikerült megőrizni

Rákóczi-eposz. S. a. r.: *Szigeti Csaba*. Budapest, 1988. 76–108. o. A csatáról: II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannához, 1655. július 9. In: *Szilágyi Sándor*: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. (Monumenta Historica Hungariae Diplomataria XXIV.) Budapest, 1875. 494. o.

⁵³ *Benda* 1944.; *Jakó Klára*: Hogyan láttak minket? Magyarsággép a 17. századi és 18. század eleji moldvai és havasalföldi elbeszélő forrásokban. *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 2. sz. 163–182. o.; III. Murád szultán parancsa Báthori Zsigmondhoz, hogy a vajdák szabadon fogadhasanak zsoldosat Erdélyben, 1591. szeptember 30. In: *Karácson* 48. jegyzetben idézett oklevéltára, 172–173. o. III. Murád szultán levelezése Báthori Zsigmond fejdelemmel, hogy a fejedelem a moldvai vajda udvarában ne tartson a „régii szokás szerinti” 800 erdélyi zsoldosnál többet. Documente IV. k. București, 1932. 15–17. o. Az erdélyi katonák havasalföldi és moldvai jelenlétéről a XVII. század első felében és közepén: *Demény* 1982. és *Kármán Gábor* 51. jegyzetben említett angol nyelvű munkája.

⁵⁴ III. Murád szultán épp ezt a tényezőt emelte ki 1578 februárjában Báthori Kristófhhoz írt levelében az aktuális moldvai viszályok kapcsán: „De az mely urak ott Moldvában vadnak, azoknak nincsen puskájok, de az kik bėjöttek [lengyelországi kozákok], azoknak mind puskájok vagyon. Te is ebbe a dologba az mennyi nép kell, jó vitéz népekbe és urakba, kik velek tudjanak megvíni, viadalhoz való népet küldj bé két ezer embert hamarsággal... Az mely hadat peng béküldesz, annak nagyobb része puskások legyenek; ebbe a dologba multság ne légyen” In: *TMAO I. k.* Pest, 1868. 19. o.; az oszmánok felzárkózásáról a kézi lőfegyverek terén: *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle*, 37. (1995) 4. sz. 472–484. o.

a jó viszonyt. Ettől kezdve az oszmánok számára évekre állandósult a hadiállapot a lengyel határon.⁵⁵

Az 1590-as évek elején kezdődő tizenöt éves háborúban Erdély és a lengyel–litván államszövetség különböző álláspontokat foglalt el. A fejedelemség Báthori Zsigmond uralma alatt szembefordult a Portával, és a két román vajdasággal együtt csatlakozott a Habsburg II. Rudolf császár vezetete keresztény koalícióhoz. A Rzeczpospolita viszont Báthori István politikáját folytatva semleges maradt, sőt a hadakozó felek szorult helyzetét arra használta fel, hogy 1595-ben – épp az erdélyi befolyás felszámolásával – ismét kiterjessze fennhatóságát Moldva fölé, ami ettől fogva hármás (oszmán–krími tatár–lengyel) kondomíniumként kezdett működni, ami természetesen a három fél között is igen sok súrlódást okozott.⁵⁶

1615-ben a moldvai vajdával elégedetlen bojárok a határmenti lengyel nagyurak támogatásával Alexander Movilát próbálták meg hazájukban hatalomra segíteni. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ezért ez év októberében parancsot kapott a Portáról a régi vajda, Stefan Tomsa megsegítésére. A titokban Movilát támogató Bethlen azonban – érthetően – nem sietett eleget tenni a parancsnak, s mivel november végén Movila csapatai legyőzték Tomsa seregét, a Portán egyenesen árulással vádolták a fejedelmet.⁵⁷

Mivel az előző moldvai vajda visszahelyezésére siető Szarhos Ibrahim pasa is kudarcot vallott, 1616 tavaszán a Porta Iszkender boszniai beglerbéget nevezte ki a Moldvába küldendő hadak szerdárjává (főparancsnokává). Ő Temesvárnál gyűjtötte seregeit, aki mellé az erdélyi fejedelem hadát is kirendelték.⁵⁸ A nehéz helyzetben lévő Bethlen – akit ekkor egyszerre fenyegetett támadás egyrészt a Magyar Királyságból, másrészt a Lippa várának átadását követelő oszmánok részéről – csak kisebb segédcsapatot küldött a szerdár mellé Moldvába: a temesvári beglerbég 500 kopjás lovasa mellé 500 erdélyi kopjást rendelt Török István parancsnoksága alatt. Fő erőivel 1616 júliusában azonban a fejedelem kénytelen volt saját vára, Lippa ostromára indulni, hogy trónja megtartása fejében teljesíthesse az oszmánok követelését, a vár átadását. Majd a magyarországi trónkövetelő Homonnai Drugeth György fenyegető támadására is ügyelnie kellett, így bár az erdélyi had végül táborba szállt a fejedelemség moldvai határán, Osodlánál, ám Iszkender pasa augusztus 3-i győzelmének hírére nyomban visszavonult.⁵⁹

⁵⁵ EOE III. k. Budapest, 1877. 70–77. o.; a lengyel királlyá választott Habsburg főherceg, Miksa ellenében még egy kisebb erdélyi sereget is küldtek Vasa Zsigmond híveinek támogatására: *Horn Ildikó*: Báthory András. Budapest, 2002. 110–119. o.; *Plewczyński, Marek*: Bitwa pod Buczyną 24 I 1588. *Studia i materiały do historii wojskowości*, 17. (1971) 1. sz. 125–170. o. Az ennek ellenére feszült oszmán–lengyel viszonyról: *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Budapest, 2006. 47. o.

⁵⁶ Az Erdélyi Fejedelemség belépéséről a háborúba: *Horn Ildikó* előző jegyzetben idézett műve, 178–184., 189–191. o. A Jan Zamoyski lengyel kancellár nevével is fémjelzett politikáról: *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 83–88. o.; *Várkonyi Gábor*: Angol békeközvetítés és lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 44–62. o.

⁵⁷ *Demény* 1982. 44–45. o.; *Sudár* 2011. 984. o.; *Katkó* 2010. 47–50. o.

⁵⁸ 1616 júliusában a Porta 19000 fős erdélyi hadat rendelt Moldvába: TMÁO I. k. Pest, 1869. 169. o.

⁵⁹ *Sudár* 2011. 984–986.; *Demény* 1982. 107. o. A kortárs és résztvevő Charles de Joppecourt beszámolója az 1616-es balsikerű moldvai lengyel hadjáratról: http://books.google.fr/books?id=P0EVA AAA QAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_similarbooks_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (Az utolsó letöltés időpontja: 2012. május 10.) Szepsi Lackó Máté tudósítása szerint az erdélyi kopjás lovasságnak döntő szerepe volt Iszkender sikerében – sajnos azonban erre ezidáig nem sikerült megbízható kontroll-

A lengyelek nem könnyen törődtek bele moldvai befolyásuk elvesztésébe, ezért ebben az évben az özüi/szilisztrai pasává kinevezett Iszkendernek ismét fel kellett vonulni hadával a vajdaságba. Bethlen már 1617 áprilisában kapott parancsot a moldvai hadjáratarra, de hosszú készülődés és előzetes béketárgyalások után – csak augusztus 29-én lépte át az erdélyi határt 12 000 főre tehető hadával. Szeptember 12-én Suceava alatt ütött tábort, s alig nyolcnapi tárgyalássorozat után, 23-án az ő közvetítésével a felek megkötötték a buszai békét.⁶⁰ Mivel a fejedelem szerint az oszmánok oldalán felvonultatott 4000 fős moldvai és alig 1500 fős havasalföldi csapat mellett ekkor állítólag csupán 4000 oszmán katona és 8–900 budzsáki tatár volt Iszkender pasa hadában, a fejedelem nem mulasztotta el, hogy politikai tőkét kovácsoljon abból – a fejedelemség történetében addig páratlan eseményből –, hogy a korábbi időszakban megszokott egy-két ezer fős kontingens küldése helyett ezúttal a moldvai hadszíntérre maga az erdélyi fejedelem vonult fel, még hozzá az ország főserégével.⁶¹

1620-ban Gaspar Gratian moldvai vajda – Bethlen Gábor fejedelem ellenlábasa – kegyvesztett lett a Portán.⁶² Ő azonban nem törődve bele leváltásába, lengyel csapatokat hívott be országába az oszmánok ellen. A segítségére érkező lengyel had azonban Cecoránál október 5–6-án katasztrofális vereséget szenvedett Iszkender pasa hadától.⁶³ Bár ebben az esztendőben Bethlen Gábor már – a Habsburg-ellenes hatalmak oldalán bekapcsolódva a harmincéves háborúba (1618–1648) – a Magyar Királyságban hadakozott, a Porta mégis a lengyel frontra vezényelte volna az erdélyi hadat. Bethlennek ez alkalommal mégis sikerült kitérnie a kötelezettség teljesítése elől.⁶⁴

1621-ben azután mindkét fél döntésre kívánta vinni a küzdelmet, ezért II. Oszmán szultán maga vezette hadát a lengyel határra, s a Rzeczpospolita is nagy erőfeszítéseket tett az oszmánok feltartóztatására. Chocimnál az elsáncolt lengyel–litván sereggel végül nem bírt az oszmán haderő, s az oszmán győzelem elmaradását nagy sikerként könyvelték el a keresztény világban.⁶⁵

forrást találni. Erdélyi történelmi adatok. Kiadta *Mikó Imre*. (A továbbiakban: ETA.) III. k. Kolozsvár, 1858. 161–162. o.

⁶⁰ *Sudár* 2011. 987. o.; *Demény* 1982. 107. o.; *Kołodziejczyk, Dariusz*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden, 1999. 345–353. o. A hadikészülődésekkel párhuzamosan a fejedelem Nápolyi Lászlót, a moldvai vajda egykori magyar deákját küldte Lengyelországba, hogy felmérje egy oszmánellenes keresztény szövetség létrejöttének esélyeit és az ahhoz való csatlakozás lehetőségeit. EOE VII. k. Budapest, 1881. 74., 79–80. o.

⁶¹ A lengyelek ellen felvonultatott oszmán, moldvai és havasalföldi erők nagyságáról: Bethlen Gábor levelei portai kapitihájához. Gáspár Jánoshoz. 1617. augusztus 3. In: *Történelmi Tár*, 1881. 295. o. 1617. szeptember 25. In: *TMÁO I. k. Pest*, 1868. 185. o.

⁶² Újabbán vö. *Stoy, Manfred*: Gaspar Grațiani, Fürst der Moldau 1619–1620: seine marginale Rolle in den Anfängen des Dreißigjährigen Krieges. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 112. (2004.) 306–315. o.

⁶³ *Demény* 1982. 55–56. o.; *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. (A továbbiakban *Gebei* 2007.) 82. o.

⁶⁴ *Sudár* 2011. 992. o. II. Oszmán szultán 1620. évi parancsa Erdély kormányzójához, Bethlen István kormányzóhoz: *TMÁO I. k. Pest*, 1868. 251. o. Bethlen Gábor levele a beszercei bírónak, 1620. július 20.: *Hurmuzaki, Eudoxiu de*: Documente privitoare la Istopria Romanilor. XV/II. București, 1913. 868. o.; *Demény* 1982. 55. o.

⁶⁵ *Gebei* 2007. 81–84. o. Vö.: *Demény* 1982. 53–56. o.; *Sudár* 2011. 992. o. Rövid angol nyelvű áttekintés a csata lengyel szakirodalmáról: *Sikora, Radosław*: Chocim (Khotyn) 1621 (<http://www.radoslawsikora.republika.pl/materialy/Chocim1621/Chocim1621.pdf>) (A letöltés utolsó időpontja: 2012. május 22.)

Bethlen Gábor első magyarországi háborúja (1619–1621) ismét elegendő indokot szolgáltatott arra, hogy az erdélyi diplomaták meggyőzzék a Portát: ne tartson igényt erdélyi segédcsoportokra. Így a fejedelem el tudta érni, hogy Erdély katonák helyett „csupán” 600 (valójában csak 560) szekér élelmet küldjön a szultán táborába a súlyos utánpótlási gondokkal küszködő oszmán hadaknak.⁶⁶

1633-ban az ukrajnai kozákok egyre merészebb vállalkozásai miatt ismét kiéleződtek az ellentétek az oszmánok és a lengyel–litván államszövetség között. Abaza Mehmed özüi/szilsztriai pasa megpróbálta kihasználni a helyzetet addig, amíg a Rzeczpospolitát a Moszkva elleni háború köti le, de első kísérlete nem volt túl sikeres. A következő évre nagyszabású szultáni hadjáratot terveztek a lengyelek ellen, akik azonban 1634 elején Szmolenszknél döntő győzelmet arattak az oroszok felett. Így nyárra fő erőiket már át tudták csoportosítani a fenyegetett déli határ védelmére. A könnyű siker lehetősége elmúlt, a már amúgy is régóta folyó perzsiai háború mellett az oszmánok nem kívántak második frontot nyitni, így megbékéltek Lengyelországgal.⁶⁷

1634 márciusában az oszmánok mozgósítási parancsot küldtek I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek.⁶⁸ „Mely dolog fejedelemnek tanácsurakkal együtt súlyosnak látszik vala, leginkább azért, hogy a hadakozás jó szomszédságtartó keresztyén ország ellen lenne. De sok tanácskozás után is, hogy a porta offensioját, bántódását minden úton-módon távoztatni és hűséget megmutatni, s szorgalmasan oltalmazni mindenkoron szükségesnek állítanának, egyéb nem lehetvén benne, az erdélyi vármegyékkel, fizetett hadakkal a fejedelem Szászsebeshez, a székelység pedig Barca mezejére, az pártiumbeli, Erdélyhez tartozó magyarországi vármegyékkel, váradi hadakkal, hajdúsággal... a Tocó vize mellé szállott. De a dolog nagy tanácsosan úgy moderáltatt, igazítottatt vala, hogy Mikó Ferenc... több eszes, okos akkorbéli úri személyekkel olly móddal bocsáttatott vala az vezér elejébe... noha fejedelemnek az ország népvel való készenlétét, s ki is szállást megjelentének, de okoskodásukkal autori, szerzőokai volnának, hogy a fejedelem is interpolálná, közbevetné magát a vezér, a porta és lengyelek között,⁶⁹ és noha egynéhány hónapok telnének az tractálásban... mindazonáltal jó békességre menne köztök a dolog.”⁷⁰ Az egész erdélyi hadsereg azonban így is május 15-től október végéig készenlétben állott, pedig ez év nyarán nagy aszály nehezítette az ellátást és pestis járvány is dúlt az országban – hiába érveltek már 1634 júniusában is azzal fejedelem diplomatái a Portán, hogy az éhínség és járványok miatt már az előző évben is vagy 25 000 „hadra való” ember holt meg Erdélyben.⁷¹

Miután azonban a Rzeczpospolitának sikerült 1667-ben lezárnia az oroszokkal fellángoló konfliktusát, a pártfogó nélkül maradt lengyelelles ukrajnai kozákoknak és a

⁶⁶ Demény 1982. 115–116. o. Az élelmiszerszállítmány kalandos útjáról: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memoriáléja. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 128–139. o. A szekereket kísérő székelyek akár utászfeladatokat is el tudtak látni, sebtében megjavították az oszmánok egyik tönkrement moldvai hídját, „mert vagyon minden szerszámunk [fejszék, fűrók] hozzája” – írta a szemtanú.

⁶⁷ Kołodziejczyk 60. jegyzetben hivatkozott munkája, 432–436. o.

⁶⁸ Kraus, Georg: Erdélyi krónika 1608–1665. Ford. és szerk.: Vogel Sándor. Budapest, 1994. 145–146. o.; ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 146. o.

⁶⁹ A fejedelem Bethlen példáját követve akár az oszmánok ellenében is megpróbált egyezsége jutni a lengyelekkel: Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György. Budapest, 1893. 109. o.

⁷⁰ Szalárdi: Siralmas, 157. o.

⁷¹ Uo. 158. o.; I. Rákóczi György utasítása Szalánczy Istvánnak, 1634. június 14. In: TMÁO II. k. Pest, 1869. 201. o.

keresztény szomszédai összefogásától tartó Krími Kánságnak sikerült az Oszmán Birodalom erejét a lengyel–litván államszövetség ellen fordítani.⁷² 1672-ben a szultán személyesen vezetett hadjáratot a legfontosabb lengyel végvár, Kamenyec Podolszkij elfoglalására. A Porta ekkor már Bethlen példájára hivatkozott: „mivel pedig amikor isteni elődeim hadat viseltek azokon a vidékeken, örökös országunknak, Erdélynek a fejedelmei a török sereg megsegítésére hét-, sőt nyolcszáz árpával és liszttel megrakott szekeret szoktak küldeni”, s elrendelte 600 szekérnyi élelem szállítását a szultáni táborba, amit utóbb kegyesen 500 szekérre csökkentettek.⁷³

Kamenyec Podolszkij sikeres oszmán ostroma után a lengyel diplomácia 1673-ban előbb békeközvetítésre kérte fel, majd megpróbálta a háborúban a maga oldalára állítani az erdélyi fejedelmet, sőt Apafi Mihály felkerült az 1674. évi lengyel királyválasztó szejm jelöltjeinek listájára is.⁷⁴ A váltakozó sikerrel 1676-ig folyó háborúban IV. Mehmed szultán 1674-ben ismét újabb nagy hadjáratra indult a lengyel területek ellen, s ez alkalmából Erdélyt ismét 600 szekérnyi élelem küldésére kötelezték.⁷⁵

Az erdélyiek lengyelelles motivációjának feltűnő hiánya kísérté végig ezeket az eseményeket, s ennek fényében kellene értékelnünk a Porta „érdekérvényesítő” képességét is. Bár e téren még nem folyt rendszeres forrásfeltáró kutatómunka, de úgy tűnik, hogy általában sokkal-sokkal több szultáni parancs érkezett a fejedelemségbe (is), mint amennyit tényleges cselekvés követett. Az már a mindenkori oszmán vezetés bölcsességén múlt, hogy rá tudta-e kényszeríteni „engedetlenségre” hajlamos vazallusát kötelezettségei teljesítésére, és ha igen, milyen súlyú feladatot bízhatott rá egyáltalán az ellenségeivel rendszeresen kollaboráló erdélyiekre. Ennek tükrében értelmezendő többek között az, a török elvárásrendszerben bekövetkező XVII. századi változás is, amely konkrét erdélyi katonai beavatkozás helyett egyre inkább – ezen a logisztikai szempontból amúgy meglehetősen problémás területen – az oszmán sereg élelmiszer utánpótlásának támogatását szabta Erdély feladatául.

*Az Oszmán Birodalom átkaroló „jobbja”:
az Erdélynek szánt szerep a magyarországi hadszíntéren*

A hosszú magyarországi háborúkat lezáró 1568. évi drinápolyi béke után csak 1590-es évek kezdetén merült fel ismét, hogy az Oszmán Birodalom Közép-Európa felé fordítsa fegyvereit. Hogy tengeri összeütközés lesz-e a keresztény hatalmakkal vagy valahol a szárazföldön fog kitörni hosszabb háború, egészen 1593 közepéig nem volt világos. 1591-ben

⁷² *Kopcan, Vojtech*: A török Porta Thököly-politikája. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László*. Budapest, 1983. 121–122. o.; *Bartil, Peter*: Der Kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *Südost-Forschungen*, 33. (1974.) 183–188. o.; *Eickhoff, Ekkehard*: Vendég, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700). Budapest, 2010. 287–297. o.

⁷³ *Bethlen János*: Erdély története 1629–1673. Ford. *Vásárhelyi Judit*, szerk. *Jankovics József*. Budapest, 1993. (A továbbiakban: *Bethlen J.* 1993.). 465–473. o. A beszolgáltatandó élelmiszer szétosztása az erdélyi törvényhatóságok között: EOE XV. k. Budapest, 1892. 279–280. o.

⁷⁴ *Bethlen J.* 1993. 528., 561. o.; *Gebei* 2007. 227. o.

⁷⁵ EOE XV. k. Budapest, 1892. 385–387. o.

Isztambulból még éppenséggel az oszmán hajóhad felszereléséhez kértek erdélyi segítséget, ahogyan ezt – a katasztrofális lepantói vereség után – 1572-ben is tették.⁷⁶

A Birodalom vezetőinek ingadozó véleménye miatt végül csak 1593. július 29-én indult el Szinán nagyvezír parancsnoksága alatt az Oszmán Birodalom hada Magyarországra.⁷⁷ Így Erdélybe is viszonylag későn jutott el III. Murád szultán parancsa, hogy a fejedelemség hada csatlakozzék a Habsburg-dinasztia uralma alatt álló országrész elleni támadáshoz, és emellett török mértékben százezer kilónyi búzalisztet, ugyanannyi árpát, továbbá nagy mennyiségű mézet, nemkülönbén vaját és sőt szállíttasson hajón Szamandriába (Szendrőre, ma Smederevo). A nagyvezír további nyolc pontban foglalta össze követeléseit: Báthori Zsigmond fejedelem „1. szállíttasson a táborba ötvenezer igen hosszú lándzsát, közülük húszezer tömör, a többi harmincezer pedig kivájt és kenderkéreggel körbetekert legyen. 2. A munkálatokhoz igen nagy számú ember legyen készenlétben kétélű kapával, lapáttal és egyéb ilyen szerszámokkal. 3. A hadi ágyúkat, amelyekkel János király fia egykor Tokajt ostromolta [1566], mind hozza magával. 4. Puskaporból és golyóból akkora mennyiség legyen, hogy a szükségleteket kielégítse. 5. A folyókon való hídveréshez gondoskodjon minden eszközzel felszerelt hajókról, amelyeket János király fia használt Tokaj alatt, úgy, hogy azokról semmi ne hiányozzon. 6. Az asztagokban álló termést az egész tartományban csépeltessek ki, és ebben az ügyben senkinek se hunyjanak szemet. 7. A tartományból vagyonek Kobzás terhe mellett senki ne szegődjék a németek zsoldjába, akinek vagyona nincs, a fejével bűnhődjön. 8. Amilyen hadfelszereléssel János király fia korábban a magyar háborúban Szolimán császár elé járult, Zsigmond vajda ugyanolyanul menjen Belgrád mellé Szinánhoz; ha pedig egyes tartománybeliek vonakodnának őt követni, azokat fosszák meg életüktől és vagyonuktul.”⁷⁸

E szokatlan nehéz helyzetben követendő magatartásról a szeptemberi országgyűlésen kívántak az erdélyiek határozni. A fejedelemség vezetői Jan Zamoyski lengyel kancellár tanácsára az időhúzás és kivárás taktikáját választották: követeket küldtek a nagyvezír táborába, hogy csökkentsék a hadjárat terheit és megpróbálták Anglia segítségét is felhasználni, hogy elérjék a Portán: ne kelljen Erdélynek keresztény hatalmak ellen hadakozni.⁷⁹

Az oszmán haditervek csak szeptember elején kezdtek nyilvánvalóvá válni: amíg a fő erők valahol a Duna vonalánál vagy a Dunántúlon (esetleg Eger irányában is) tevékenykednek majd, a temesvári beglerbég az erdélyiekkel egyesülve – ahogyan az 1566-ban János

⁷⁶ A Porta emiatt 1591 februárjában 300 000 sing vásznat és 10 000 mázsa kendert követelt Erdélytől, mire a fejedelem áprilisban 100 000 sing vásznat és 1000 mázsa kendert küldött követével Isztambulba. EOE III. k. Budapest, 1877. 375–376. o. 1572-ben Báthori István vajda a saját pénzén 500 mázsa kendert vásárolt és küldött Lippára. *Szalay* 1862. 52. o. A Lippáról Belgrádba szállított kender azonban az ott felhalmozott viasszal és szurokkal együtt – egy véletlen folytán? – a tűz martaléka lett. *Ungnád Dávid* konstantinápolyi utazása. Ford., bev.: *Kovács József László*. Budapest, 1986. 38. o. Ezekből a rendkívüli „haditengerészeti ajándékból” azonban a későbbiekben már nem lett szokás.

⁷⁷ *Fodor Pál*: Egy nagy háború előjátéka (Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról). In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Főszerk.: *Hanák Péter*, szerk.: *Nagy Mariann*. Pécs, 1997. 77–82. o.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 63–83. o.

⁷⁸ *Bethlen* 2004. 221–222. o.

⁷⁹ *Bethlen* 2004. 237–248., 263–265. o.; *Várkonyi Gábor*: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában. Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593–1597. *Aetas*, 15. (2000) 4. sz. 119–120. o.

Zsigmond esetében is történt – az egykor sokáig Szapolyai-uralom alatt álló területek, Ecsed, Kálló, Tokaj, Kassa irányában nyomuljanak előre Észak-Magyarországon. (Augusztustól kezdve komoly kísérletek történetek, hogy rávegyék a térség magyar nagybirtokosait, hódoljanak be a szultánnak egy Erdélyhez hasonló státuszú vajdaság uralkodójaként.⁸⁰)

Miután a nyilvánvaló parancsmegtagadásra az erdélyi hadvezetés egyelőre nem mert vállalkozni, a fejedelem udvari hadaival október 3-án Kolozsvárnál szállt táborba, unokatestvérét, Báthory Istvánt pedig Várad alá küldte, hogy „ott élve a helyzet és az alkalom kínálta lehetőséggel, működjön együtt a temesvári pasával”. Az erdélyi had összegyűlte után a fejedelem Nagybánya vidékére vonult. Színleg azért, hogy „elhárítson” egy esetleges betörést a Magyar Királyság felől, valójában viszont azért, hogy ne kelljen együttműködni az oszmánokkal.⁸¹

Az oszmán hadjárat végén a nagyvezír az erdélyieknek is engedélyezte a hazavonulást, így amikor a keresztény erők komoly téli sikerei riadalmat keltettek a magyarországi oszmán hódoltságban, Zsigmond fejedelem joggal hivatkozhatott arra, hogy a hadak már téli szálláson vannak, s a beköszöntő tél miatt mindenképpen lehetetlen mozgósítani a sereget.⁸²

1594-re a Porta ismét előírányozta az erdélyiek felvonulását. A fejedelem „mihelyt a fák virágba borulnak... hatvanezer vitézzel és igen jól felszerelt hajókkal... úgy készüljön fel, hogy az év elején megindulhasson, ha a helyzet megkívánja vagy a császár megparancsolja.” Még a krími tatárok azévi felvonultatásával is megpróbálták megfélemlíteni az ingadozó fejedelemséget. A hadjárathoz való csatlakozás elmaradásának dacára is csak 1595 elejére vált bizonyossággá Isztambulban, hogy Erdély és a két román vajdaság nemcsak kivonta magát a harcból, de a kezdődő tizenöt éves háborúban egyenesen át is állt a keresztény koalíció oldalára.⁸³

Az ekkor kezdődő és csak 1606-ban véget érő tizenöt éves háború után hivatalosan hosszú békekorszak köszöntött a Magyar Királyságra. Ám amikor az elhúzódo tárgyalások ellenére is meghiúsult 1663-ban a Porta és I. Lipót császár és magyar király között a béke meghosszabbítása, az Oszmán Birodalom ismét támadásba lendült. A nagyvezír, Köprülü Ahmed ez év nyarán jelenetős haderővel vonult fel Érsekújvár ostromára, s ide rendelte Erdély fejedelmét, I. Apafi Mihályt is seregével.⁸⁴

Az előző öt év véres háborúi után azonban a Fejedelemségnek semmilyen komolyan vehető hadereje nem volt, a maradékot is az országban állomásozó császári csapatok köztötték le, az ország anyagilag kimerült. Ezért a nagyvezír beleegyezett, hogy a fejedelem csupán személyes kíséretével, 100 lovassal és 18 udvari emberrel csatlakozzék hozzá.⁸⁵

⁸⁰ Bethlen 2004. 236. o.; Tóth Sándor László: A „szináni ajánlat.” (Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban.) *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 97–110. o.

⁸¹ Bethlen 2004. 267–268. o.; EOE III. k. Budapest, 1877. 300. o.

⁸² Bethlen 2004. 270., 274–276. o.

⁸³ Bethlen 2004. 270. o. Az oszmánok még 1594 nyarán is próbálkoztak az erdélyiek mozgósításával: Kruppa Tamás: Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez. *Századok*, 137. (2003) 3. sz. 604–607. o.; Tomkó Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: A Szolnoki szandzsákbégek története II. *Zounuk*, 20. (2005) 11–13., 50–51. o.; Fodor Pál: A váci „harmincad” és egy hódoltsági főember a 16. században: Oszmán aga, cselebi és bég. *Történelmi Szemle*, 52. (2010) 3. sz. 338. o.; Ivanics Mária 56. jegyzetben hivatkozott munkája, 68–74. o.; Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1983) 2. sz. 283. o.

⁸⁴ A táborba szólító levelek: Bethlen J. 1993. 152–153., 162–163. o.

⁸⁵ Kraus 68. jegyzetben hivatkozott munkája, 565. o.

A fejedelem megvárta a krími tatárok 10 000 fős, a moldvai vajda 1000 gyalogosból és 3000 lovasból, a havasalföldi vajda 5000 lovasból és 600 gyalogosból álló seregének átvonulását.⁸⁶ Majd szeptember 20-án indult Radnótról Lippán, Aradon és Budán át, s csak az ostromlott keresztény fővár eleste után, október 18-án érkezett meg Köprülü Ahmed érsekújvári táborába. Ott a nevében kiáltványokat bocsátottak ki, melyek teljes szabadságot és vagyonbiztonságot ígértek az ország minden rendű lakosának, ha meghódol az oszmán hatalomnak. (A fejedelem azonban a Magyar Királyság politikusainak titokban kinyilvánította, hogy nem kíván az oszmánok bábjaként Magyarország királya lenni.) A hadjárat végétével Apafi Mihály december elején érkezett vissza országába.⁸⁷

A keresztény csapatok téli ellentámadásának sikerei után 1664. április 19-én a nagyvezír arról rendelkezett, hogy Apafi hada – a váradi, jenői és egri beglerbégekkel – mielőbb igyekezzék a szorongatott Nyitra várának felmentésére. A kérésnek az erdélyiek – nagy szerencsésükre – nem tettek eleget időben. Bár a fejedelem megparancsolta, hogy májusban 4000 válogatott katona gyülekezzen Gyulafehérvárott, Nyitra már május 3-án elesett, a felmentésére indított oszmán seregest pedig május 16-án a Garam folyó partján, Zsarnócánál súlyos vereséget szenvedett. Az erdélyiek pedig a Váradot ért rajtaütés és Kökényesdi György hajdúinak – félig meddig megrendezett – betörésére hivatkozva kivonták magukat az 1664. évi magyarországi felvonulásból.⁸⁸

A Habsburg Monarchia számára kudarcra végződő 1663–1664. évi oszmán háború után a Magyar Királyságban magasra csapott az I. Lipót uralmával szembeni elégedetlenség lángja, ami az 1670-es évekre fegyveres felkelésbe csapott át. Ezt a mozgalmat kezdetben a Fejedelemség a maga szerény eszközeivel támogatni és kontrollálni is próbálta. Az 1680-as évek elején azonban a Habsburgok elleni harc vezérszerepe a Magyarországról elmenekült „bujdosók”, a kurucok kezébe került a Fejedelemség vezetőitől. A Porta ugyanis ekkor már Magyarországon nem I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet látta a Habsburg Monarchia ellenében felhasználható legjobb eszköznek, hanem az ifjú Thököly Imrét.

Ezt világosan jelezte, hogy 1682-ben visszavették a fejedelemtől az előző évi, Magyarország hódoltatására jogosító 'ahdnámét, majd a kuruc vezért, Thökölyt ez év augusztus 16-án a Fülek vára alatt az Észak-Magyarországon létrehozott újabb oszmán vazallus állam, 'Orta Madzsar'⁸⁹ „királyává” nevezte ki a szultán. Az Ibrahim budai beglerbég

⁸⁶ Bethlen J. 1993. 156–157. o.

⁸⁷ *Czegledi István*: Apafi Mihály Érsekújvár alá menetele 1663-ban. *Új Magyar Múzeum*, 9. (1859) 49–64. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: A független fejedelemség utolsó évtizedei. In: Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 1986. (A továbbiakban: *R. Várkonyi* 1986.) 797. o.; *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003. 87–91., 143–149. o.; *Papp Sándor*: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 3–4. sz. 635–638. o. (A továbbiakban *Papp*: Szabadság, 2003.)

⁸⁸ *Bethlen J.* 1993. 215–222. o.; *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály. (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig.) Budapest, 1972. (A továbbiakban: *Trócsányi* 1972.) 44. o.; *Tóth Sándor László*: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 93–94. o.

⁸⁹ Az Orta Madzsar fogalmához: *Varga J. János*: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György*. Budapest, 2002. 415–423. o.; *Papp*: Szabadság, 2003. 652–663. o.; *Papp Sándor*: Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szultáni szerződéslevél. Imre Thököly ve Orta Macaristan halkına verilen ahidname-i hümayun. In: *Seres István*: Thököly Imre és Törökország. Imre Thököly ve Türkiye. Budapest, 2006. 278–289. o.

által vezetett hadjáratban az egyes vélemények szerint 17–20 000, mások szerint 25 vagy 35 000 fős oszmán sereg, Thököly 10–12 000 magyarországi kuruca és az erdélyi had 5–8000 fegyverese vett részt.

Bár az erdélyi diplomatákkal már 1681 decemberében közölték a Portán, hogy a következő évben az erdélyi seregnek ki kell vonulnia Magyarországra, Apafi fejedelem még hónapokig próbált kibúvót találni, de hiába. A fejedelem végül 1682. július 18-án indult el Gyulafehérvárról a hadak gyülekező helyére. Augusztus elején azonban még csak 3000 székely katona, 700 gyalogos, illetve 700 megyei lovas zsoldos volt táborában, így attól tartott, hogy alig gyűlik össze majd 5000 hadrafogható ember. A had augusztus 5-én indult el Szamosújvárról, de augusztus 10–11-én még csatlakozott hozzá 11 zászlóalj magyarországi felkelő kuruc, valamint 10 zászlóalj magyarországi hajdú és 2 század német zsoldos is, így a sereg létszáma már elérte a 8000 főt.⁹⁰

Székelyhíd–Debrecen–Szoboszló–Szolnok útvonalon Hatvanhoz vonultak, majd szeptember elejére érkeztek meg Fülek alá, amikor már javában folyt a vár török ostroma. Szeptember 3-án a város ostromakor az erdélyi szászok gyalogosait hat kis ágyúval a legkülső ostromsáncba állították, majd szeptember 7-én, a végső roham előtt az oszmán szeraszker (főparancsnok) 2000 gyalogost, 500 sáncmunkást és tizenkét ágyúhoz való lőport és golyót kért az erdélyiektől. A vár elfoglalása után az oszmánok az erősség lerombolása mellett döntöttek, a munkából az erdélyieknek jutott a városfalak lerombolása. Ezután szeptember 19-én az erdélyi had hazavonult, s október 15-én érte el Szamosújvárt.⁹¹

A következő évben, 1683-ban az Oszmán Birodalom döntő csapásra szánta el magát a Habsburg Monarchia ellen: Kara Musztafa nagyvezír az európai vazallus államok hadseregét mozgósítva, Bécs ostromára vezette az oszmán sereget.⁹² „Új esztendő ajándékában megérkezett az Császár kapucsi pasa hozta levele”, melyben április 24-ére Belgrádhoz rendelték az erdélyi hadat. („Megvan már az moldvai, havasalföldi állapot” – írta nem kis szarkazmussal a fejedelem tanácsura, Teleki Mihály.) Így Apafi fejedelem már február 23-án elrendelte a hadfelkelést Segesvárra, s elvárta, hogy országa hadinépe jó köntösben, fegyveresen, paripásan jelenjék meg, „...nem úgy mint tavaly, s annak előtte fa-kengyelesen, bocskorosan, mivel fővezér urunkkal ő ngával szemben kell lennünk.”⁹³

A Porta ekkor egyúttal azt is elrendelte Erdély számára, hogy 800, élelemmel megpakott szekeret küldjön Belgrádhoz. Az erdélyi diplomáciának azonban sikerült elérnie, hogy a felvonulás útvonalát és a csatlakozás helyszínét megváltoztassák, és az ország seregének hadbavonulása mellett további 10 000 tallér lefizetése fejében – azaz éppúgy, mint 1593-ban – az oszmán hadvezetés eltekintsen az élelmiszerszállítmánytól.⁹⁴

⁹⁰ Az erdélyi rendek a Szülejmán szultántól kapott 'ahdnáméval érvelnek, miszerint Erdélynek nem kötelessége hadra menni, csakhogy az már az idők folyamán elveszett, ezért az erdélyi portai követének feladata lett volna 1683-ban megszerezni a másolatát Isztambulban. *Trócsányi* 1972. 268–272., 278. o.

⁹¹ *Trócsányi* 1972. 273–275. o.; *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Varga* 2007.) 27–36., 175–176. o.

⁹² *Barker, Thomas M.*: Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting. Albany: State University of New York Press, 1967.

⁹³ *Trócsányi* 1972. 277. o.; EOE XVIII. k. Budapest, 1895. 95. o.

⁹⁴ *Varga* 2007. 132. o. Az indulást korainak tartották, olyankor még hó van Erdélyben, lovaknak, igavonó állatoknak nem lesz élleme, és felesleges is Belgrád felé kerülőt tenni. Az erdélyiek különben törvénytelennek tartották, hogy az ország egyszerre fizessen adót, küldjön katonát és szállítson élelmet. *Trócsányi* 1972. 277. o.

A krími tatárok hada, a moldvaiak 2000, a havasalföldiek 4000 fős segédcsapatai ezúttal is Erdélyen keresztül vonultak fel a magyarországi hadszíntérre,⁹⁵ így ismét csak nem kis gonddal járó távozásuk után, július 8-án indult a nyomukban a Kolozsvár melletti Apahidához összegyűjtött 6000 fős erdélyi sereg. A Bakonyszegen, Szolnokon, Visegrádon át felvonuló had a Duna mentén haladva augusztus 19-én Bruck an der Leithánál érte el az oszmán főerőket. A fejedelem augusztus 22-én teszi tiszteletét Kara Musztafa nagyvezírnél, aki Musztafa szilisztrai beglerbéggel együtt az utánpótlás szempontjából kulcsfontosságú győri vár blokádjával és a közeli Rába és Rábca híd őrzésével bízta meg az erdélyieket. Ennek köszönhetően egyfelől sikerült a bécsi ostromhoz átcsoportosítani onnan Ibrahim budai beglerbég első vonalbeli hadát, másrészt, kevésbé megbízható erdélyi vazallusát is távol tartani az esetleges bajkeveréstől. (A hadjárat közben a fejedelemség titkos diplomáciája már kereste a csatlakozás lehetőségeit a keresztény hatalmakhoz.⁹⁶)

Bécs felmentése után így az erdélyiek az oszmán had utóvédjeként viszonylag zavartalanul tudtak visszavonulni Buda alá, ahonnan a nagyvezír október 13-án bocsátotta haza Apafi hadát. A magyarországi táborozás alatt járványok tizedelték a katonákat, így mire november 4-én megérkeztek Dévára, nagyjából a sereg fele odaveszett. Az óvatosan politizáló Apafi fejedelem a következő években már elég sikeresen távol tartotta Erdélyt a közös hadműveletektől.⁹⁷

Az 1521 és 1568 között kisebb-nagyobb megszakításokkal folyó magyarországi háborúban az oszmánok csak azért tudták megszerezni és megtartani a Szapolyai-dinasztia és magyar hívei kétséges támogatását, mert magának a dinasztianak a léte és államának fennmaradása volt a tét a Habsburgokkal való versengésben. Hiába állították később ezt az időszakot „mérceének” erdélyi vazallusuk elé, valójában 1571 után – a korábbiakhoz képest – konszolidálódott a helyzet, mégpedig jelentős mértékben épp az előző évtizedekben meghozott oszmán politikai-katonai döntéseknek köszönhetően. Baranyai Decsi János erdélyi történetíró így fogalmazta meg a tizenöt éves háborúban való erdélyi részvételről folyó vita kapcsán az új helyzetet: „A háború célja és oka sem ugyanaz most, mint akkor volt, amikor János és fia török fegyverek segítségével vetélkedett az ország birtokáért az osztrák fejedelmekkel. Most Magyarországon is egy jog érvényesül, és úgy tekinti a törököt, mint erőszakos foglalt, mint a törvény, a szabadság, a hit ellenségét, és minden erejével visszaverésére törekszik.”⁹⁸ A XVI. és XVII. század végének nagy magyarországi török háborúi világosan megmutatták, hogy az Oszmán Birodalom érdekében, annak szándékai szerint megkezdett magyarországi háborúk esetében nagyon szűk volt a fejedelemség mozgástere: az erdélyiek nem nagyon választhattak mást, mint a szembe fordulást vagy a szükségszerű alárendelődést.

⁹⁵ *Alexandrescu Dersca – Bulgaru, Maria Matilda*: A románok Bécs ostrománál. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország című, 17. jegyzetben hivatkozott kötet, 203., 205. o.

⁹⁶ *Varga* 2007. 132–135. o. Apafi titokban már 1683 januárjában Esterházy Pál nádoron keresztül felajánlkozott békeközvetítőnek I. Lipótnál. *Trócsányi* 1972. 278–280. o. A következő években már igencsak akadozó oszmán–erdélyi „együttműködésről”: *Tóth Hajnalka*: A „tatár kán” és Baththyány II. Ádám. A Krími kánság hadereje Buda alatt 1686-ban. *Fons*, 16. (2009) 3. sz. 380–384. o.

⁹⁷ *Varga* 2007. 197–198. o. A hadjáratra 109 szekeret küldtek a kincstári birtokokról (*Hadtörténelmi Közlemények*, 9. [1896] 4. sz. 84. o.), s ez alkalommal 16 228 forintot költöttek a fejedelem fizetett hadának zsoldjára és élelmére. *R. Várkonyi* 1986. 827. o.

⁹⁸ *Baranyai Decsi János* magyar története [1592–1598]. Ford., bev.: *Kulcsár Péter*. Budapest, 1982. 90. o.

*Együtt a „független” Magyarorszáért?
Az Oszmán Birodalom segédcsapatai az erdélyi fejedelmek oldalán*

Amint a román vajdaságok példáján is látható, az Oszmán Birodalomban a vazallus uralkodók és a Porta bizalmát élvező fejedelemjelöltek külső hatalmak támadása vagy trónkövetelők fellépése esetén többnyire számíthattak a birodalom politikai-katonai segítségére. Ilyen esetben a szomszédos vazallusokat segítségnyújtásra kötelezték, s ha a szükség úgy hozta, a határmenti katonaság is beavatkozott a harcokba. Így nemcsak az Erdéllyel szemben támasztott követeléseknek, hanem a Szapolyai-dinasztia uralkodóit támogató oszmán magatartásnak is kimutatható a folytatása az 1571 és 1688 közötti időszakban.

Erdélyben 1572-ben a Porta elismerte az erdélyi országgyűlés szabad fejedelemválasztási jogát, s az így megválasztott Báthori István uralmát. Akadt Bekes Gáspár személyében olyan veszélyes trónkövetelő is, aki egyaránt megszerezte a bécsi Habsburg uralkodó és a Porta jóindulatát. Ám amikor Bekes 1575-ben végül elszánta magát a fegyveres támadásra, a Porta Báthori támogatására utasította a hódoltsági oszmán erőket és a havasalföldi vajdát is.⁹⁹

Az 1575. évi háborúról szóló elbeszélő források nem tulajdonítanak különösebben nagy jelentőséget ezeknek a segéderőknek, mert a leírások szerint a temesvári pasa küldötte, a jenői szandzsákbég csupán 400, a havasalföldi vajda pedig 200 könnyűlovassal segítette. A Porta rendelete szerint ugyanakkor a két román vajdának 5000–5000 katonával kellett volna támogatni Báthorit, s a oszmán vitézek jutalmazási jegyzéke alapján is legalább 1000–1500 főre becsülhető a magyarországi oszmán tartományokból érkező segélyhad létszáma.¹⁰⁰

Az, hogy az 1575. július 8-i kerelőszentpáli csatában miért voltak közülük ilyen kevesen jelen, jelenleg nem tudható, ám „az törökök vitézsége egyebek előtt kitetszék” így is. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a hódoltsági oszmán csapatok erdélyi jelenlétük mellett jelentős diverzióval tették lehetetlenné, hogy a Magyar Királyságból további haderőt vonjanak ki Bekes megsegítésére: Észak-Magyarországon elfoglalták a Bekest támogató Balassa János családi várait, Kékkőt, Divényt, Somoskőt.¹⁰¹

A tizenöt éves háborút követő zavaros időszakban, 1611-ben ismét komoly veszély fenyegetett a Porta által elismert erdélyi fejedelem, Báthori Gábor uralmát. A Magyar Királyság felől Bocskai egykori főkapitánya, Homonnai Drugeth Bálint jelentkezett trónkövetelőként, aki szintén erős támogatást élvezett az Oszmán Birodalom vezetői között. Havasalföldön pedig a Báthori által még az év elején elűzött vajda, Radu Șerban,¹⁰² Erdélyen belül meg a magára haragított szász „natio” szervezkedett ellene. Ellenségei gyűrűjébe szorulva a fejedelem Nagyszében városába vette be magát, és végső szorultságában

⁹⁹ Horn Ildikó 42. jegyzetben hivatkozott munkája, 87–97. o.

¹⁰⁰ A török segélyhadakról: *Istvánffy* I/3. k. 27–28. o.; *Szalay* 1862. 227–229. o. Vö.: *Fodor Pál*: Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. (Az 1575. évi erdélyi háború tanulságai.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 2. sz. 55–81. o.

¹⁰¹ *Bethlen* 2004. 49., 56.; *Istvánffy* I/3. k. 27–28. o.

¹⁰² *Stoy, Manfred*: Radu Șerban, Fürst der Walachei 1602–1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie. *Südost-Forschungen*, 54. (1995) 49–103. o.

oszmán segítséget kért.¹⁰³ A marosvásárhelyi Borsos Tamás szerint ekkor „Havasalfölde felől is jöve Báthori segítségére Omer pasával közel harminc- vagy negyvenezer török; Tömösvár felől is jöve Szülfikár pasával tízezer török.”¹⁰⁴ Harcra már nem került sor, mert a támadók pusztán az oszmán segély hírére visszavonulót fűjtak. A Habsburg-barát havasalföldi vajdát, Radu Șerbant elűző oszmán–tatár had, melyet Ömer pasa vezetett, szeptember 20. és 25. között alig öt napot töltött Brassó közelében a Barcaságban, pusztításai miatt nagyon hamar kitessékelté onnan Báthori Gábor fejedelem.¹⁰⁵

1613-ban, amikor Báthori helyett maguk az oszmánok Bethlen Gábort tették Erdély fejedelmévé, új mederbe terelődött az oszmán segélyhadak ügye. A török hadak által erővel a fejedelmi székbe „installált” uralkodó személyét olyan nagyfokú bizalmatlanság övezte, hogy a bécsi udvar mindent megtett, hogy megbuktassa.¹⁰⁶ Szorult helyzetéből Bethlen már 1614-től úgy próbált kijutni, hogy újra és újra a tizenöt éves háború után felhagyott nyugati irányú, szárazföldi terjeszkedés politikájának felújítását javasolta a Portának.¹⁰⁷

Amikor 1618-ban megindult a protestáns cseh rendek Habsburg-ellenes harca, Bethlen igen gyorsan a szövetségesük lett, s nagy erővel próbálta az Oszmán Birodalmat is bevonni a konfliktusba. A Porta azonban – részben a fentebb tárgyalt feszült lengyel helyzet miatt – ekkor még nem kívánt aktívan beavatkozni a Habsburgok elleni harcba, az pedig kifejezetten ártott a fejedelem ügyének a Magyar Királyságban, hogy 1620 októberében Karakas Mehmed budai beglerbég elfoglalta Vácot.¹⁰⁸

Bethlen már 1614-ben oszmán segítséget remélt, de ismerve a magyarok ellenérzéseit, akkor még elképzelhetetlennek tartotta, hogy török katonákkal az oldalán induljon a Habsburgok elleni támadásra, ezért „csupán” a birodalom pénzügyi támogatását kérte magyar királyságbeli katonai terveihez.¹⁰⁹ 1620-ban cseh szövetségesei nehezedő helyzete, majd azok fehérhegyi veresége után azonban egyre súlyosabb helyzetbe került, úgy hogy közvetlen támogatásért fordult a Portához. A befejezetlen lengyel–török háború ellenére is sikerült kieszközölnie 1621 elején, hogy birodalmi katonaság csatlakozzék hozzá, 1621 októberében pedig megszületett az engedély az egri és temesvári beglerbégek segítségnyújtására. (A hódoltság oszmán fegyveresei már 1618 óta ugrásra készen várták a fejleményeket!¹¹⁰)

¹⁰³ Papp Sándor: Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. *Századok*, 148. (2008) 4. sz. 807–848. o.; Vörös Péter: Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 864–887. o.

¹⁰⁴ Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Kiadta: *Kocziány László*. Bukarest, 1972. 59. o.

¹⁰⁵ Mika Sándor: Weiss Mihály. Budapest, 1893. 141–143. o.

¹⁰⁶ *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok*, 145. (2011) 877–914. o.; *Cziráki Zsuzsanna*: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltak sem nem vagyunk.” Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a város fejedelmi szolgáltatásai tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején. PhD-disszertáció, kézirat. Szeged, 2010. 109–152. o.

¹⁰⁷ A Habsburg országok elleni oszmán támadás részletes terve: Bethlen Gábor utasítása portai követe számára. In: *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. (A továbbiakban: *Szilágyi* 1879.) 15–21. o. – A fejedelem uralma kezdetén még annak is örült volna, ha 1613 telére 2000 oszmán és 2000 román, 1000 tatár lovast meg 1000 oszmán gyalogost hagynak mellette. Uo. 65. o.

¹⁰⁸ Vácot Bethlen és a Habsburg kormányzat is odafigyerte titokban az oszmánok támogatásáért cserébe: Papp: Bethlen Gábor, 2011. 953., 958. o.; *Sudár* 2011. 992–994. o.

¹⁰⁹ Az Oszmán Birodalom már Bocskai katonáinak zsoldjára is nagy összegeket fizetett ki. *Nagy László* 5. jegyzetben hivatkozott tanulmánya, 216. o.

¹¹⁰ TMAO I. k. Pest, 1868. 316–317. o. A helyes datálásról: Papp: Bethlen Gábor, 2011.

A hódoltságból hozzá érkező néhány száz lovas ugyan nem feltétlenül gyakorolt jelentős hatást a hamarosan véget érő hadműveletekre, ám – mint azt Bethlen kiváló érzékkel felismerte – az Oszmán Birodalom hadainak jelenlétével nyomást tudott gyakorolni a bécsi kormányzatra.¹¹¹ S ehhez a körhöz nem csak az oszmánok tartoztak: Bethlen egyik különleges „újítása” a két román vajdaság haderejének és a krími és nogáj tatárok ismételt bevonása volt a fejedelemség magyarországi hadműveleteibe. Erre Szapolyai János Zsigmond királyságbeli háborúi óta (1566) nem volt példa.

1620-ban a fejedelemhez látogató tatár követek útján Bethlen tízezer forint fejében 15 000 tatárt kért II. Dzsánibek Girej krími uralkodótól, de szerencsétlenségére az elpártoló magyarországi urak elfogták a követeket és közhírré tették a segélykérő levél tartalmát. Ezzel sikerült kétes hírbe keverniük a „pogányokkal cimboráló” Bethlent a keresztény Európa előtt.¹¹²

A fejedelem azonban később sem adta fel tervét, s 1621 augusztusában megismételte a segélykérést: 10 000 oszmán és 10 000 tatár harcost kért maga mellé. Ennek köszönhetően az esztendő őszén 3000 tatár érkezett a moldvai török táborból Nyitra vidékére.¹¹³ Sikerült meggátolni, hogy a harcosok kárt okozzanak Erdélyben, ám ez év telén újabb tízezer nogáj tatár készült Kantemir Mirza vezetésével Magyarországra. Ezek a tatárok is Erdély és nem Havasalföld felé akartak a hadszíntérre vonulni. Mivel azonban ekkor már Nikolsburgban folytak a béketárgyalások II. Ferdinánd császárral, a fejedelem eltorlaszoltatta a Kárpátok hágóit, és nem engedte be a veszedelmes tatár sereget országába.¹¹⁴

1623-ban 2500 fős havasalföldi had jött Bethlen segítségére,¹¹⁵ és két-háromezer tatár is csatlakozott hadához,¹¹⁶ 1626-ban pedig a magyarországi hódoltságban állomásozó kisebb krími tatár csapatok is részt vettek a harcokban a budai pasa csapataival együtt.¹¹⁷ A tatárok többnyire félték a tűzfegyverektől, s szablyából, íjból, pányvából álló, esetleg dzsidával – rövid lándzsával – is kiegészített fegyverzetük főként portyázó hadviselésre

¹¹¹ Papp: Bethlen Gábor, 2011. 956–960. o.; Bethlen Gábor levelei feleségéhez, 1621. június 30., augusztus 21., augusztus 22. In: Szabó Károly: Bethlen Gábornak és nejeének Károlyi Zsuzsannának levelezése. (Az Erdélyi Múzeum-Egylet birtokában lévő eredeti és saját kezű példányokról.) *Történelmi Tár*, 2. (1879) 206. o.; TMÁO I. k. Pest, 1868. 300. o.; Gergely Samu: Bethlen Gábor levelei feleségéhez Károlyi Zsuzsannához. *Történelmi Tár*, 5. (1882) 129. o.

¹¹² Széchy György jelentése II. Ferdinánd császárhoz, 1621. április 26. In: *Szilágyi* 1879. 163. o.; *Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor. Budapest, 1983. 136–137. o.; Papp: Bethlen Gábor, 2011. 963–964. o. Széchy, a fejedelem addigi egyik generális kapitánya éppen akkor írta ezt meg II. Ferdinándnak – talán nem minden rosszindulattól mentesen –, amikor elpártolt Bethlentől. (Pálffy Géza szíves közlése.) A magyarországi közvélekedés ezzel kapcsolatban elég egyöntetű volt: „Egy az, hogy Istennek ellen vagy az egész Szent Írás is tiltja, hogy senki ördög és pogány segítségével az Isten hívei ellen ne éljen. Más az, örök gyalázat édes hazájára törököt, tatárt hozni, azokkal nemzetségét rontani és annak szép lakóhelyeit megemészteni...” A kassai gyűlés 1607-ben kelt követutasítása. In: *Történelmi Tár*, 1899. 281–282. o.

¹¹³ Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc szerint ezeket „csak az híriért vitette a fejedelem oda fel.” ETA I. k. 139. o.

¹¹⁴ Tholdalagi Mihály naplója. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 233–234. o.; Documente IX. București, 1937. 240. o.; TMÁO I. k. Pest, 1868. 336., 341. o.

¹¹⁵ Tholdalagi M. naplója. ETA I. k. Kolozsvár, 1855. 237. o.

¹¹⁶ Kemény János önéletírása. A szöveggondozás és a jegyzetek V. *Windisch Éva* munkája. Budapest, 1980. 49–50. o.

¹¹⁷ Az 1626-os palánki csatározásokban Kemény János visszaemlékezései szerint különösen kitűnt a pesti tatárok parancsnoka, Iván aga, akinek „csak egy zászlóalja vala, de igen vitézi emberkedvén, az futó csata [itt csapat] is megfordult.” Uo. 68. o.

tette őket alkalmassá.¹¹⁸ Jelentőségüket főként félelmetes híruk növelte, mellyel Bethlen Gábor tudatosan is riogatta ellenfeleit. „Ha 4000 tatár jó – írta a fejedelem 1624-ben konstantinápolyi követének – az híre 14 000 leszen, bizonynal hidje ő nagysága, bizonyos hogy négy ezer tatárok jelenlétével több dolgot vihet véghöz az némettel való békekesség csinálásban, hogy sem mint húszezer török haddal, mert úgy rettegnek [a németek].”¹¹⁹

Bethlen kérései nyomán a román vajdák katonai segítségnyújtása is rendszeressé vált. 1623-ban közel négyezer moldvai és havasalföldi kurtány (jellegzetes román könnyűlovás) vett részt az újabb hadjáratban. 1626-ban és 1644-ben viszont mindkét vajdaság elvileg ezer–ezer lovast küldött.¹²⁰ A könnyűfegyverzetű román íjászlovás kurtányokat rendszert az erdélyi csapatok elővédjeként alkalmazták, s e helyen kiválóan megállták helyüket. (Már 1620-ban is azért kért Bethlen havasalföldi „vörös” lovasokat: „rossokat”, „mert nehéz hadaink elegendő vagyon, de a könnyű hadra vagyon igen nagy szükségünk.”¹²¹)

A román csapatok hasonló gondokat okoztak az erdélyi hadvezetésnek, mint a törökök és a tatárok. Országos mustrán válogatták ki őket az erdélyi megbízottak,¹²² és fizetést a vajdáktól kellett volna kapniuk. Induláskor azonban néha elmaradt a zsoldfizetés, s a további hópénzek is rendszeresen késtek. Bethlen ragaszkodott hozzá, hogy a vajdák a lovasaikat „jó készüléttel, három zsold pénzzel bocsássák mellém, az kiknek megparancsolják, hogy sehol ne dúljanak, raboljanak, pénzeket éljenek, mert az a had nem olyan mint ők gondolják.” A fejedelem kívánsága azonban többnyire csupán óhaj maradt.¹²³

1623-ban a fejedelem már oszmán parancsnoki rangot, szerdárságot és jelvényeket – kaftánt, szablyát, díszbuzogányt és felszerszámozott lovat – is követelt mellőlük, „hiszen mi is ő hatalmasságának szerdára leszünk; ha csak egy alajbéknek [a szandzsáknak nevezett török közigazgatási egység helyettes vezetőjének] is küldenek, talán mi is megérdemeljük azoknál inkább.”¹²⁴

1623-ban és 1626-ban tehát már igen jelentős oszmán erők támogatták Bethlen hadjárait a Magyar Királyságban, és 1643–44-ben I. Rákóczi Györgynek is sikerült elnyerni a Porta belegyezését és támogatást magyarországi terveihez. Bár ezek a vállalkozások hadtörténeti szempontból alighanem a legtöbbször és legrészletesebben feldolgozott erdélyi témák a magyar hadtörténeti irodalomban,¹²⁵ ám az, hogy ez a politikai fordulat meny-

¹¹⁸ Collins, Leslie: *The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th–17th Centuries*. In: *Technology and Society in the Middle East*. Eds. Parry, V. J. and Yapp, M. E. London, 1975. 257–276. o.

¹¹⁹ TMÁO I. k. Pest, 1868. 410. o.

¹²⁰ „...de Lupul vajda csak hétszázat adott, azok is csak rossz elegy-belegy gaz had volt.” I. Rákóczi György levele portai követéhez. 1644. április 29. In: I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal – Barabás Samu. Budapest, 1888. (A továbbiakban: *Beke – Barabás* 1888.) 681. o.

¹²¹ TMÁO I. k. Pest, 1868. 234. o.

¹²² 1623-ban a Porta 500 lovas és 500 gyalogos kiállítását parancsolta az erdélyiek mellé a havasalföldi vajdának, Bethlen azonban 1000 lovast kért, s a vajda teljesítette kérését. A havasalföldi vajda levele Bethlen Gáborhoz, 1623. április 2. In: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, 1886. 254–256. o.

¹²³ TMÁO I. k. Pest, 1868. 242. o. – 1644-ben a hadszínterre vonuló havasalföldi had elpusztította az útjába eső helyeket, így az őket követő moldvaiaknak I. Rákóczi György kénytelen volt új útvonalat kijelölni. 1681-ben az előrelátó erdélyi hadvezetés megpróbálta megakadályozni, hogy a román segédhadak a fejedelemség területén vonuljanak fel, de ehhez nem sikerült megnyerni a török Porta támogatását. Trócsányi 1972. 258. o.

¹²⁴ Bethlen Gábor utasítása portai követének. In: TMÁO I. k. Pest, 1868. 392. o.

¹²⁵ Például Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest, 1969.; Cseh-Szombathy László: *I. Rákóczi György 1644-es hadjárata*. [1. rész.] *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956.

nyiben kapcsolódott a Habsburgokkal kötött béke 1625. és 1627. évi meghosszabbítása miatti erődemonstráció igényéhez, vagy milyen módon függött össze a Porta más irányú lekötöttségeivel (például 1623-ban kiújult a perzsa háború), egyelőre még megválaszolatlan kérdések.¹²⁶

A harmincéves háborúba svéd–francia szövetségben bekapcsolódó I. Rákóczi Györgynek 1643 végén sikerült elnyernie Ibrahim szultán engedélyét a magyarországi háborúra – igaz ez engedély csak az egykor Bethlen által is birtokolt hét északkelet-magyarországi vármegye határáig szólt.¹²⁷ A fejedelem mellé rendelt oszmán határvidéki katonák száma ezúttal nem emelkedett ezer–ezeröttszáz fő fölé, így nem is játszottak túl jelentős szerepet az Észak-Magyarország területén hullámzó harcokban.¹²⁸ Budánál ugyan összevontak vagy 7–8000 katonát, de ezeket a fejedelem minden könyörgése ellenére sem vetették be egy tömegben a harcokba. Ugyanakkor Rákóczi tán még a közvetlen segítségnél is jobban bízott az oszmánok által végrehajtott követett diverzió „áldásos” hatásaiban.¹²⁹

Az erdélyi seregben egymást „turnusokban” váltó oszmán csapatok magatartása nemcsak az ellenségnek, hanem az erdélyi fejedelemnek is gondot okozott.¹³⁰ A török portyázókat még annyira sem lehetett fékezni, mint az erdélyi katonákat, mert minden ilyen kísérlet az „ellenséggel”, a királyi katonasággal való együttműködés vádját vonta a hadvezérre. Ezzel a magatartással pedig az oszmánok súlyos károkat okoztak a fejedelmek

1. sz. 43–76. o. [2. rész.] *Uo.*, 1957. 1–2. sz. 179–203. o.; *Cseh-Szombathy László*: I. Rákóczi György 1645. évi hadjárta. *Uo.*, 1957. 3–4. sz. 101–135. o.

¹²⁶ Míg ezzel szemben Bethlen Gábor 1618 és 1622 közötti háborújának oszmán vonatkozásait, a Porta távolmaradását már több tanulmány is érintette: *Heinisch, Reinhard, Rudolf*: Habsburg, die Pforte und Böhmisches Aufstand (1618–1620) I. Teil. *Südost-Forschungen*, 33. (1974) 125–165. o., II. Teil. *Südost-Forschungen*, 34. (1975) 79–124. o.; *Papp*: Bethlen Gábor, 2011.; *Sudár* 2011. 990–994. o.

¹²⁷ Ibrahim szultán engedélyének régi magyar fordítása, 1643. december. In: TMÁO III. k. Pest, 1870. 244–245. o.

¹²⁸ Állítólag Rákóczi annyi oszmán harcost kért az egri beglerbégségből, amennyi Bethlen mellett szolgált. Kjatib Cselebi krónikája szerint 1500 határvidéki katona segítette. *Karácson János*: Török történetírók 3. k. Budapest, 1916. 340. o. A megígért és a tényleges segítség közötti különbségről: *Blaskovics József*: Az „orta Madzsar” (Orta Macar) és Erdély történetére vonatkozó török okiratok I. Rákóczi György fejedelem korából. *Borsod-Abauj-Zemplén Levéltári Évkönyv*, VI. (1990) 266. o.

¹²⁹ Szentpáli István levele I. Rákóczi Györgynek, 1644. június 21. In: *Levelek és acták I. Rákóczi György és a Porta diplomáciai összeköttetései történetéhez*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1883. 790. o. „az bosnai passa, kanisai bék s az ott körül való végházakbúl, ide alább pedig az esztergomi bék az kikabdosással igen sokat segíthetne.” I. Rákóczi György utasítása Hajdu György kapitihának, 1644. január 3. In: *Beke – Barabás* 1888. 663. o. „Magyarországban a török vitézek oly derekas csatázásokat, rettenetes rablásokat tesznek, egyik rablás az másikat ott éri, mi időnkben békekesség alatt ilyen nem volt, talám még mikor az két császár között hadakozás volt fenn is, ritkán esett ilyen.” I. Rákóczi György levele portai követéhez, 1644. szeptember 16. In: *Beke – Barabás* 1888. 686. o. „mivel Zentrőf obsideálni akarjuk, parancsolnánk úgy budai vezérnek Esztergom felől csinálnának distractiót az németnek s túl az Dunán is.” I. Rákóczi György utasítása Serédy István kapitihának, 1645. március 13. In: *Beke – Barabás* 1888. 756. o. A Porta 1645-ben belevágott egy új, Velence-elleni háborúba, így ettől fogva nem volt érdeke túlságosan belebonyolódni I. Rákóczi György magyarországi ügyeibe III. Ferdinánd császár ellenében.

¹³⁰ „Bizon nem bánjuk, ha az egri passát megváltoztatnák. Tavaly vitték volt el ugyan nemesemberek jobbágy asszonyembereket, férfi gyermekeket, azoknak is nevetek küldtük kegyelmednek, azoknak is szabadulásokban forgolódják kegyelmed az fővezérnél, hadd édesedjék annál inkább hozzánk az emberek is vele.” I. Rákóczi György levele portai követéhez, Serédy Istvánhoz, 1645. május 6. In: *Beke – Barabás* 1888. 766. o.

ügyének, a túl szigorú fellépés viszont ürügyet teremtett az oszmánoknak, hogy kivonják csapataikat a hadszíntérről.¹³¹

Legközelebb csak az 1670-es években, a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés idején teremtődött ismét lehetőség arra, hogy az Erdélyi Fejedelemség Bethlen Gábor és I. Rákóczi György módjára próbáljon meg ismét beleavatkozni a Magyar Királyság ügyeibe. A Porta azonban az 1672–1676. évi lengyel, majd az 1677-ben kitört orosz háború miatt sokáig elzárkózott attól, hogy a Magyar Királyságban is konfliktusba keveredjen. Így az erdélyiek csak 1680-ban kaptak engedélyt és oszmán segélyhadat egy újabb támadás megindítására.¹³²

1680 novemberében Apafi fejedelem portai követe azt kérte Isztambulban, hogy engedélyezzék az erdélyi hadsereg magyarországi felvonulását, s rendelkezzenek mellé 5–6–10 000 oszmán katonát és 2–3000 moldvai és havasalföldi lovast. A Porta beleegyezett, így 1681. május 11-én megérkezett a szultáni fermán Erdélybe, I. Apafi Mihály oszmán szerdár lett. Ezzel elnyerte az egyesült erdélyi–magyarországi kuruc–oszmán hadak fővezerségét. A két román vajdaság hada július vége felé indult el, az erdélyi kormányzat azonban nem sietett. Csak augusztus közepén indult meg a had Szamosújvárból, de még 26-án is csak Zilahnál állt, amikor a melléjük rendelt magyarországi bujdosók hadából egy 3000-es sereg már Sziléziában tartózkodott! Az eredményes hadviselést azonban legalább ennyire gátolta a bujdosók legjelentősebb vezére, Thököly Imre és az erdélyiek között húzódozó ellentét, így hadaik egyesítése is nehezen ment. Szeptemberben végül így is 7–8000 erdélyi, 7000 oszmán, 6800 Thököly-féle bujdosó (kuruc), 1200 Erdélyhez húzó bujdosó (kuruc), illetve 2000 havasalföldi és moldvai katona, azaz 24–25 000 fő és 16 ágyú állt Apafi névleges parancsnoksága alatt. (Az 1657. évi lengyelországi hadjárat óta nem állt ekkora haderő erdélyi irányítás alatt.)

Az elvárt eredmények azonban elmaradnak: az egyesült had ugyan szeptember 13-án elfoglalta a hajdúváros Böszörményt, majd egyhetes ostrommal szeptember 25-én bevette Kálló várát, de ezután a vezérek nem tudnak megegyezni a további teendőknél. Végül Apafi fejedelem szeptember 30-án Thököly hadát átküldte portyázni a Tiszától nyugtra, ő pedig az oszmán segélyhaddal az üresen hagyott Nagyvárad megszállása után az erdélyi határt őrző, kulcsfontosságú Szatmár várához vonult. A komoly erősség ostroma azonban elmaradt: az őrsgel már majdnem sikerült megegyezni a vár átadásáról, ám az oszmán segédhad katonái október 8–10-én kirabolták a behódolt várost. A megadásról így szó sem esett többé, a váradi beglerbég pedig minden ígérete ellenére még másnap, október 11-én – a magyar rabokkal együtt – elhagyta Apafi táborát. Az erdélyi had még három napig időzött a vár alatt, de valójában gyöngesége miatt a vár ostromára nem vállalkozhatott. A fejedelem visszavonulása után novemberben Áneas Sylvius Graf von Caprara tábornok hadai azután gyorsan visszafoglalták Kállót és Nagyváradot. Az 1681-es hadjárat mind politikai, mind katonai szempontból tökéletes kudarc volt Erdély számára.¹³³

¹³¹ Az oszmán csapatok augusztus végi hazavonulásának okairól: I. Rákóczi György levele Maurer Mihálynak, 1644. szeptember 1. In: *Beke – Barabás* 1888. 709–710. o. Ez már korábban is probléma volt. Lásd: Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárnak, 1623. november 10. In: *Szádeczky Lajos*: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. *Magyar Történelmi Tár*, 27. (1915) 59. o.

¹³² *Trócsányi* 1972. 87–233. o.; *Papp*: Szabadság, 2003. 647–651. o.

¹³³ *Trócsányi* 1972. 253–264. o. Szatmár szerepéről: *Pálffy Géza*: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586) (A Báthory kutatás egy feldolgozatlan kérdésköréről). *Mediaevalia Transilvanica*, I. (1997) 1–2. sz. 113–126. o.

A korábbi magyarországi történetírás szerint Bethlen Gábor, sőt még Apafi Mihály uralma alatt is felmerült az „elvi” lehetőség, hogy a Szapolyai-dinasztia egykori országegyesítő céljaihoz hasonló módon, formálisan a Porta fősége alatt ugyan, de mégiscsak Erdély érdekeinek megfelelően állítsák helyre az oszmánok által meg nem szállt magyar területek egységét.¹³⁴ Habár ezt a Bethlennek tulajdonított nagyszabású elképzelést a fejedelemnek nem sikerült véghez vinnie, Apafi pedig igazából a valódi lehetőségig sem jutott el – a század közepén pedig I. Rákóczi György is legfeljebb csupán két, hét vagy épp tizenhárom felső-magyarországi vármegyének a maga számára való megszerzésében gondolkodott¹³⁵ –, az esetek többségében a valódi céljaik eléréséhez ténylegesen szükséges oszmán támogatást sem kapták meg. 1621–22-ben vagy 1644–45-ben a felvonuló néhány ezer harcos „közreműködése” legfeljebb a hadműveleti területek megrablására volt elegendő, komolyabb eredmények elérésére már nem. Másrészt viszont az is megállapítható, hogy valószínűleg Bethlen Gábor 1623-as és 1626-os támadása sem jutott volna el viszonylag könnyen a kompromisszumos megállapodásig, ha akkor nincs mellette a magyarországi oszmán határvidék mozgósítható haderejének jelentős része, ami létszámában majdhogynem felért a fejedelem hadával.

Összegzés

Bár az erdélyi–oszmán katonai együttműködésről a magyar történetírásban korábban megfogalmazott – többnyire igen sommás – vélemények tényszerűen általában helytállóak, nem szabadna figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt sem, hogy az általunk vizsgált időszakban (1571–1688) az Oszmán Birodalom nyugati és északi határán – ahol az erdélyi csapatokat ténylegesen bevethették volna – többnyire páratlanul hosszú békeidőszakok honoltak.

Míg 1568 és 1683 között a Habsburg Monarchiával hivatalosan csak 1593 és 1606, illetve 1663–1664-ben, azaz bő tizenöt évig, a lengyel–litván államszövetséggel pedig 1620–1622-ben, majd 1672–1676-ban, azaz csupán nyolc évig volt a birodalom hadiállapotban, a Földközi-tengeren 1571 és 1580, majd 1645 és 1669 között, azaz harmincöt évig folyt a háború Velencével és a spanyolokkal, Perzsiával pedig 1578 és 1590 között tizenhárom, 1603 és 1618 között tizenhat, 1623 és 1639 között pedig tizenhét, azaz összesen 46 évig. Abból pedig, hogy a hosszabb időszakok más hadszíntereken zajló távoli háborúi nem érintették közvetlenül az Erdélyi Fejedelemséget, korántsem lehet egyértelműen annak kiténtetett státusára következtetni. Amikor ugyanis az Oszmán Birodalom mégis

¹³⁴ Vö.: *Péter Katalin*: A fejedelemség virágkora. In: Erdély története. 1–3. k. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Budapest, 1986. 664–679. o.; *R. Várkonyi* 1986. 858–867. o.

¹³⁵ *Papp*: Bethlen, 2011.: 1639-ben I. Rákóczi György úgy vélekedett, hogy „csak a porta viselné most keményen magát s en adna jó szót az németnek, az mily rosszul oda fel vannak [a Német-római Birodalomban], az hét vármegyét, ha mind nem is, de az Tiszáig ide tőlök nyerni.” *Beke – Barabás* 1888. 492. o. A várakozáson felüli hadi sikerek 1644-ben viszont már arra sarkallták a fejedelmet, hogy ne elégedjék meg a Bethlen Gábor által 1622-ben már egyszer megszerzett hét vármegyével, hanem próbáljon engedélyt nyerni a törököktől mind a tizenhárom felvidéki vármegye megszerzésére, ami azonban Isztambulban nem talált támogatásra. Uo. 681. o.

olyan térség felé indította hadait, amely beleesett az Erdélyi Fejedelemség „akciórádiuszába”, az valamilyen formában rendre érintette Erdélyt is.¹³⁶

Az eddigiekből ráadásul egyértelműen kitűnik az is, hogy nem volt olyan korszak a fejedelemség XVI–XVII. századi történetében, amikor a kölcsönös „segítségnyújtás” mechanizmusa ne létezett volna a Porta és vazallusa között. Az „államközi megállapodásnak” is tekinthető ‘ahdnámék minden korszakban tartalmazták az erre vonatkozó kötelezettségvállalásokat a felek részéről. A szerződések vizsgálatából az is kitűnik, hogy a gyakorlat rendre megelőzte a szerződésbe foglalt kötelezettségeket: például Moldvában a kozák támadások miatti erdélyi segítségnyújtásra már jóval korábban – még hozzá meglehetősen rendszeresen – sor került, minthogy ezt írásban külön is rögzítették volna.

A Porta követelése jól megvilágítják az Oszmán Birodalom vezetésének precedens alapú nyomásgyakorlási módszerét, ami végső soron az ‘ahdnámék megfogalmazásában is tükröződött. Míg az erdélyieknek a fejedelemség ismétlődő pusztulása miatt sorra elvesztek jogbiztosító dokumentumai, így nem is mindig voltak tisztában a hivatkozási pontként használt régi ‘ahdnámék pontos tartalmával, a Porta 1593-ban Szapolyai II. János Zsigmond több mint negyedszázaddal korábbi, 1566. évi hadjárataira való hivatkozással szabta meg a fejedelemség közreműködésének módozatait a tervezett magyarországi háborúban, 1672-ben pedig Bethlen Gábor pontosan ötven évvel korábbi, 1622-es élelmiszer-szállítmányára hivatkozva követelt élelmet Apafi fejedelemtől a lengyel hadjáratra. Hasonló volt a helyzet a létszámok tekintetében: Erdély általában 2000 fős seregetet küldött a román vajdaságok ellen, az oszmánok viszont többnyire 1000–1500 főt adtak segédcapatok gyanánt.

Erdély oldaláról vizsgálva a kérdést, viszont az állapítható meg, hogy a gyakorlatban még sokszor az oly elmarasztalóan emlegetett Apafi-érában sem volt kevésbé hatékony az erdélyi diplomácia a katonai kötelezettségek teljesítésének elkerülése tekintetében – miként ez az 1663. és 1664. évek eseményei igazolják. Azt sem tekinthetjük „kivételes” esetnek, hogy a fejedelemség fő erőinek 1682-ben és 1683-ban részt kellett venniük az oszmánok vezette magyarországi hadjáratokban, mert ezt végül a tizenöt éves háború kezdetén Báthori Zsigmond is csak a keresztény táborhoz való csatlakozás révén tudta elkerülni. Hasonló volt I. Rákóczi György helyzete is 1634-ben a lengyel háború árnyékában, Bethlen Gábornak pedig 1617-ben a lengyel fronton egyáltalán nem sikerült kitérnie a kötelezettség alól. Az oszmánok számára azonban a legnagyobb hasznot – legalábbis a magyarországi hadszíntéren – valószínűleg nem pusztán Erdély egyre fogyatkozó és csak korlátozottan igénybe vehető katonai ereje, hanem a fejedelemség „példamutató”, a további magyarországi hódoltatásokat is elősegítő szerepe jelenthette.¹³⁷

¹³⁶ Úgy tűnik, hogy a birodalom északi végvidéke felosztható olyan elméleti zónákra, melyeknek katonaságát felhasználhatták a szomszédos zóna oltalmazására is. A boszniai haderőt bevetették nem csak Szlavóniában és Horvátországban, hanem Dalmáciában és a magyarországi hódoltságban is, a hódoltsági csapatokat az Erdélyi Fejedelemségben is, az erdélyieket nem csak a Magyar Királyságban, hanem Moldvában és Havasalföldön is, a moldvaiakat és havasalföldieket pedig nem csak a lengyel fronton és Magyar Királyságában, hanem például – az orosz kozákok ellen – a Krími Kánság előterében. Azovnál is. Ebből a „rendszerből” csak az átlagosnál sokkal mozgékonyabb krími tatárok „lógnak ki”, akiket a szomszédságuknál jóval távolabbi területekre – Perzsiába, a magyarországi hódoltságba is – kivezényeltek.

¹³⁷ Tóth Sándor László 80. jegyzetben hivatkozott munkája, 102–108. o.; Papp: Szabadság, 2003.; Varga 2007. 115–134., 179–185. o.

JÁNOS B. SZABÓ

MILITARY COOPERATION OF THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA AND
THE OTTOMAN EMPIRE (1571–1688)*Summary*

Modern works on Hungarian history has given a special role to the Principality of Transylvania, an independent, Hungarian-lead state, evolving from Middle-Age Kingdom of Hungary, when talking about the 16th–17th centuries in the context of Hungarian national historical narrative. On the other hand, historical studies have been neglecting for a long time to analyze the framework of the Transylvanian state in an international context in the state systems of great powers.

The starting point of the present exploration is 1571, the year when the multi-stage formation of the independent state of the Principality of Transylvania had come to an end. This point arrived after the extinction of the Szapolyai Dynasty, when the state operating in the land previously ruled by the dynasty was acknowledged by István Báthori's election to prince. The closing date of the study is the year 1688, when the Principality of Transylvania was permanently occupied by the army of Holy Roman Emperor and Hungarian King Leopold I, and when Prince of Transylvania Mihály Apafi I. declared in the Fogaras Declaration that he would permanently and completely terminate his obligations towards the Ottoman Empire.

With the help of the Ottoman documents, issued in the Báthori era, however, we can get a relatively detailed picture how the Ottoman Empire envisaged the cooperation with the Transylvanian vassal in this respect. The *'ahdnāme hümāyūns* (contract letters of lords), issued for the princes of Transylvania after 1571, contained possibilities and obligations which did not lack antecedents from the Szapolyai era, that is from the vassal period of the Hungarian king and his son. Although the drafting was getting more and more exact, the texts show a high degree of contextual consistency; and these *'ahdnāmes* which can also be taken for as 'inter-state agreements' contained in every period the commitments of the parties. When studying the letters, it is also evident that regularly practice came first before setting the obligations in contract: for example, aid from Transylvania against the Cossack attacks in Moldova had been much earlier provided, quite regularly even, than it was put into written form.

It is a well-known fact in Hungarian history-writing that from 1529 the Porte ordered the Romanian voivodal troops relatively regularly to support the Szapolyai dynasty. Much less attention has been hitherto given to the fact that the Porte counted on Transylvania not only in this matter, but the Principality also had an important role in the security system of the northern border region of the Ottoman Empire towards the Black Sea. Moldova and Wallachia meant a special area for the Principality of Transylvania in terms of military cooperation with the Ottomans. The two Romanian principalities had been vassal states of the Kingdom of Hungary before 1526, where the traditional Hungarian influence, also in military affairs, was exercised by the Principality between 1571 and 1594. The Transylvanian state was seen as some kind of a successor of the Kingdom of Hungary, consented to by the Ottoman rulers. However, as a result of this tight link, Transylvania took the Romanian principalities from the Porte during the Fifteen Years' War, and after that, in the second half of the 17th century the new signs of traditional Transylvanian influence were not welcomed in Istanbul. These efforts were eventually eradicated after the 1658–1662 Ottoman–Transylvanian War.

Transylvania took regular part of the Ottoman-Polish conflicts, too, through Moldova, but these events were characterized by the conspicuous lack of anti-Polish sentiments at Transylvanians. This observation also has to be taken into consideration when explaining a 17th century change in Turkish requirements, a tendency to prescribe Transylvania to support the food supply of the Ottoman army instead of providing actual military assistance.

During the war in Hungary, going on with shorter or longer interruptions between 1529 and 1568, however, the Ottomans were still able to win and keep the support of the Szapolyai Dynasty and its Hungarian followers, because the survival of the dynasty and of its state was at stake in the

rivalry with the Habsburgs. In vain did they set this period for their Transylvanian vassal as a standard, the fact was that after 1571 the situation consolidated, as compared to the antecedents. The great Turkish wars in Hungary in the late 16th and 17th centuries also showed that the Principality had very little space for maneuvers in respect of the wars in Hungary that had been started for the interests of and according to the intentions of the Ottoman Empire: Transylvania could either choose to turn against the Porte or to accept the inevitable subordination.

In return, vassal rulers and prince candidates enjoying the Porte's trust within the Ottoman Empire could mostly count on the Empire's political and military help in case of the attack of a foreign power or against a pretender. In such cases neighboring vassals were obliged to provide support, and even borderland soldiers intervened in the fights if it was necessary. In this manner, the continuation of the demands placed against Transylvania is perceptible between 1571 and 1688, as well as that of the Ottoman attitude supporting rulers of the Szapolyai Dynasty.

According to earlier Hungarian historical studies, the theoretic possibility arose during the reign of Gábor Bethlen and Mihály Apafi, promising to restore the unity of the Hungarian territories that had not been occupied by the Ottomans, in similar fashion to the Szapolyai Dynasty's former goals of country unification, formally under the supremacy of the Porte, but according to the interests of Transylvania. In most of the cases, however, the necessary Ottoman support was not provided for the real goals of the principality. The 'cooperation' of the few thousand soldiers in 1621–1622 or in 1644–1645 was enough only to plunder the operation areas at most, but insufficient to achieve more serious results. On the other hand, it also has to be noted that Gábor Bethlen's attacks in 1623 and 1626 probably could not reach a compromise agreement relatively easily, if he had not had the majority of the mobilizable army of the Ottoman border region with him.

Finally, there is another important factor which needs to be taken into consideration: during the period under exploration (1571–1688), there were unprecedentedly long periods of peace along the western and northern borders of the Ottoman Empire where Transylvanian troops could have been put into action. The fact that distant wars of other theatres and longer periods did not affect the Principality of Transylvania directly does not imply automatically a prominent status. In addition, the matters discussed above clearly show that there was not a single period in the 16–17th century history of the principality when the mechanism of providing mutual aid did not exist between the Porte and its vassal.

JÁNOS B. SZABÓ

LA COLLABORATION MILITAIRE ENTRE
LA PRINCIPAUTÉ DE TRANSYLVANIE ET L'EMPIRE OTTOMAN (1571–1688)

Résumé

L'historiographie moderne hongroise continue d'accorder un rôle particulier à la Principauté de Transylvanie des 16e et 17e siècles, en tant qu'État indépendant sous direction hongroise issu du Royaume de Hongrie médiéval. Néanmoins elle néglige depuis longtemps de placer l'analyse du fonctionnement de l'État transylvanien dans un contexte international en tenant compte aussi des rapports des grandes puissances entre elles.

Cette étude prend comme point de départ l'année de 1571 où István Báthori fut élu voïvode après la formation en plusieurs étapes de l'État indépendant de la Principauté de Transylvanie qui fut reconnue à l'issue de l'extinction de la dynastie des Szapolyai. L'auteur examine son histoire jusqu'en 1688 où la Principauté de Transylvanie fut définitivement occupée par l'armée de Léopold Ier, empereur romain germanique et roi de Hongrie et où Mihály Apafi, prince de Transylvanie s'engagea à résilier tous ses accords avec l'Empire ottoman dans sa déclaration de Fogaras.

Sur la base des documents ottomans établis à l'époque de Báthori, on peut assez bien reconstituer comment l'Empire ottoman envisageait sa collaboration avec son vassal transylvanien.

Les conditions et les obligations définies dans les « *hümāyūn d'ahdnāme* » (accords seigneuriaux) établis pour les princes de Transylvanie après 1571 étaient basées sur les accords précédents conclus à l'époque des Szapolyai et de la vassalité du roi de Hongrie et de son fils. Bien que rédigés de façon de plus en plus précise, les « *ahdnāmés* », qui étaient en fait des accords entre États, conservaient leur contenu au fil du temps et précisaient les engagements des parties. Il en ressort de l'analyse de ces accords que la coopération sur le terrain existait déjà avant d'être formalisée : par exemple, la Transylvanie apportait régulièrement son aide militaire à la Moldavie en raison des attaques cosaques et ce, bien avant la naissance des accords écrits à ce sujet.

Nous savons bien de la littérature spécialisée hongroise qu'à partir de 1529, la Porte a régulièrement envoyé les troupes des voïvodats roumains pour soutenir la dynastie des Szapolyai. En revanche, il est beaucoup moins connu que la Porte a accordé un rôle important à la Transylvanie dans le système de sécurité de l'Empire ottoman dans la région frontalière septentrionale, proche de la Mer noire. Pour la Principauté de Transylvanie, la Moldavie et la Valachie étaient des territoires particuliers dans la collaboration militaire avec les Ottomans. Avant 1526, ces deux voïvodats roumains avaient été les États vassaux du Royaume de Hongrie et la principauté, considérée en quelque sorte comme l'héritier du Royaume, a continué à y exercer son influence dans la période entre 1571 et 1594 et ce, avec l'accord des sultans ottomans. Comme ces liens étroits ont permis à la Transylvanie de prendre ces voïvodats à la Porte dans la guerre de quinze ans, Istanbul ne voyait plus d'un bon œil les nouveaux signes de l'influence transylvanienne dans la première moitié du 17e siècle. Les Ottomans réussirent à mettre fin à cette influence après la guerre de 1658–1662 qui les opposa à la Transylvanie.

A cause de la Moldavie, la Transylvanie devait régulièrement prendre part aux conflits turco-polonais, mais le manque de motivation des Transylvaniens pour combattre les Polonais était ostentatoire. Ceci permet de mieux comprendre la modification des exigences des Turcs au 17e siècle : à la place des interventions militaires directes, la Transylvanie devait désormais contribuer au ravitaillement en vivres de l'armée ottomane.

Pour la guerre qui sévit en Hongrie entre 1529 et 1568 avec des interruptions plus ou moins longues, les Ottomans réussirent à obtenir et à conserver le soutien de la dynastie des Szapolyai et de ses partisans hongrois, car l'enjeu était l'existence-même de la dynastie et de son État face aux Habsbourg. Ils avaient beau considérer comme « modèle » cette période plus tard, en réalité, après 1571 la situation se consolida par rapport à l'époque précédente. Les grandes guerres turques de Hongrie de la fin du 16e et 17e siècle ont également prouvé que la marge de manœuvre de la principauté était très limitée dans les guerres engagées selon les intentions de l'Empire ottoman : les Transylvaniens n'avaient alors le choix qu'entre la confrontation ou la soumission.

En échange, les souverains vassaux et les princes prétendants soutenus par la Porte ont pu compter sur l'aide militaire et politique de l'Empire ottoman en cas d'attaques extérieures ou d'apparition d'autres prétendants au trône. Dans ces cas, les vassaux voisins furent obligés à apporter leur aide et, le cas échéant, les troupes frontalières sont également intervenues dans les combats. Ainsi la période entre 1571 et 1688 présente une continuité par rapport à l'époque de la dynastie des Szapolyai non seulement dans le domaine des exigences turques à l'égard de la Transylvanie, mais aussi dans le soutien apporté par les Ottomans aux souverains transylvaniens.

Selon l'historiographie hongroise des époques précédentes, sous le règne de Gábor Bethlen et même sous Mihály Apafi, il existait la possibilité « théorique » de réunifier – formellement sous dominance de la Porte, mais conformément aux intérêts de la Transylvanie et aux objectifs de réunification d'antan de la dynastie des Szapolyai – les territoires hongrois non occupés par les Turcs, mais ces souverains n'ont pas réussi à obtenir le soutien des Ottomans qui aurait pourtant été nécessaire à la réalisation de leurs vrais objectifs. L'intervention des quelques milliers de combattants en 1621–1622 ou 1644–1645 ne permit pas d'obtenir de résultats majeurs, mais elle contribua au pillage des théâtres d'opération. Il faut cependant constater que les offensives de Gábor Bethlen de 1623 et de 1626 n'auraient pas pu aboutir à un compromis, s'il n'avait pas derrière lui la plupart des troupes mobilisables des confins ottomans de Hongrie dont l'effectif atteignait presque celui de l'armée du prince.

Pour finir, il faut également tenir compte du fait que dans la période examinée (1571–1688), la frontière occidentale et septentrionale de l'Empire ottoman, où les troupes transylvaniennes auraient

pu intervenir, connu de très longues périodes de paix inhabituelles. Le fait que la Principauté de Transylvanie n'était pas directement concernée par les longues guerres lointaines ne veut pas dire qu'elle avait un statut privilégié. Il ressort clairement de ce qui précède que le principe de « l'aide réciproque » a toujours été appliqué entre la Porte et son vassal lors de l'histoire des 16e et 17e siècles de la principauté.

JÁNOS B. SZABÓ

DIE MILITÄRISCHE KOOPERATION ZWISCHEN DEM FÜRSTENTUM SIEBENBÜRGEN UND DEM OSMANISCHEN REICH (1571–1688)

Resümee

Dank der modernen ungarischen Geschichtsschreibung kommt bei der Behandlung des 16–17. Jahrhunderts dem Fürstentum Siebenbürgen als selbständiges Staatsgebilde unter ungarischer Leitung, das sich aus dem mittelalterlichen Königreich Ungarn herausbildete, bis zum heutigen Tage eine besondere Rolle in der ungarischen nationalgeschichtlichen Narrative zu. Zugleich wurde jedoch die Analyse der Funktionsrahmen des siebenbürgischen Staates im internationalen Rahmen und im Staatsgebilde der Großmächte seit Langem vernachlässigt.

Der zeitliche Beginn dieser Untersuchung ist das Jahr 1571, das Zustandekommen des „selbständigen“, also bereits zu einem selbständigen Staat organisierten Fürstentums Siebenbürgen in mehreren Phasen. Dies kann nach dem Aussterben der Szapolyai-Dynastie, mit der Anerkennung des auf dem von der Dynastie beherrschten Gebiet weiterfunktionierenden Staates, also der Wahl von István Báthori zum Woiwoden bezeichnet werden. Als Schlusspunkt kann das Jahr 1688 angegeben werden, als das Fürstentum Siebenbürgen endgültig von der Armee Leopold I., Kaiser des Heiligen Römischen Reiches, besetzt wurde und sich der Fürst Siebenbürgens, Mihály I. Apafi, in der Erklärung von Fogaras (Fogarasch) dazu verpflichtete, seine bis dahin bestehenden Verpflichtungen gegenüber dem Osmanischen Reich endgültig und vollständig zu kündigen.

Auf Grund der in der Báthori-Ära ausgestellten osmanischen Urkunden kann jedoch bereits ziemlich detailliert rekonstruiert werden, in welchem Rahmen sich das Osmanische Reich in diesem Bereich die Zusammenarbeit mit dem Vasallen in Siebenbürgen vorstellte. Das System der Möglichkeiten und Verpflichtungen, die in den nach 1571 für die Fürsten von Siebenbürgen ausgestellten 'ahdnāme hümāyūn' (Vertragsschriften des Großherrn) festgehalten waren, entbehrte nicht der in der Szapolyai-Ära, also in der Vasallenzeit des ungarischen Königs und seines Sohnes, auffindbaren Vorgeschichte. Zwar scheinen ihre Formulierungen immer genauer zu sein, finden wir in ihren Texten ein hohes Maß an Beständigkeit, und die 'ahdnāme, die auch als zwischenstaatliche Vereinbarungen angesehen werden können, enthielten in jeder Zeit die diesbezüglichen Pflichtenübernahmen seitens der Parteien. Aus der Untersuchung der Verträge geht auch hervor, dass die Praxis den im Vertrag festgehaltenen Verbindlichkeiten stets voranging: zum Beispiel kam es in der Moldau bereits viel früher – und zwar recht regelmäßig – zu einer siebenbürgischen Hilfeleistung infolge der kosakischen Angriffe, als dass dies in den Schriften gesondert festgehalten worden wäre.

In der ungarischen Fachliteratur ist allgemein bekannt, dass die Pforte ab dem Jahre 1529 verhältnismäßig regelmäßig die Truppen der rumänischen Woiwodschaften zur Unterstützung der Szapolyai-Dynastie abkommandierte. Dass die Pforte mit Siebenbürgen aber nicht nur in dieser Richtung rechnete, sondern dass Siebenbürgen auch im Sicherheitssystem des nördlichen Grenzabschnitts des Osmanischen Reiches in Richtung des Schwarzen Meeres eine wichtige Rolle zukam, wurde jedoch bisher weit weniger beachtet. Die Moldau und die Walachei galten für das Fürstentum Siebenbürgen als besondere Gebiete der militärischen Kooperation mit den Osmanen. Einerseits waren die beiden rumänischen Woiwodschaften vor dem Jahr 1526 Vasallenstaaten des

Königreichs Ungarn gewesen, wo in der Zeit zwischen 1571 und 1594 der traditionelle ungarische Einfluss – auch im militärischen Bereich – mit der Genehmigung der osmanischen Sultane vom Fürstentum weiter ausgeübt wurde, das als eine Art Nachfolger des Königreichs Ungarn angesehen wurde. Nachdem jedoch Siebenbürgen dank dieser engen Bindung im Langen Türkenkrieg die Woiwodschaften der Pforte entrissen hatte, wurden die neuen Anzeichen des früheren bedeutenden siebenbürgischen Einflusses in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in Istanbul nicht mehr gerne gesehen. Nach dem Osmanisch-siebenbürgischen Krieg (1658–1662) gelang es ihnen auch, diesen Einfluss aufzulösen.

Dank der Moldau erhielt Siebenbürgen regelmäßig auch eine Rolle in den osmanisch-polnischen Konflikten, aber diese Ereignisse wurden vom auffälligen Fehlen der gegen die Polen gerichteten Motivation der Siebenbürger begleitet. Im Spiegel dessen ist unter anderem diejenige Änderung im Erwartungssystem der Türken im 17. Jahrhundert zu deuten, die anstatt der konkreten siebenbürgischen militärischen Einmischung Siebenbürgen immer mehr die Unterstützung des Lebensmittelnachschubs des osmanischen Heeres als Aufgabe setzte.

Im Krieg in Ungarn, der zwischen 1529 und 1568 mit kleineren bzw. größeren Unterbrechungen lief, konnten jedoch die Osmanen noch die Unterstützung der Szapolyai-Dynastie und deren ungarischer Anhänger gewinnen und beibehalten. Im Wettkampf gegen die Habsburger stand nämlich dabei das Bestehen der Dynastie und ihres Staates auf dem Spiel. Obwohl später viele ihrem Vasallen diese Zeit als „Maßstab“ präsentierten, konsolidierte sich in Wirklichkeit nach 1571 die Situation im Vergleich zur früheren Zeit. Die großen Türkenkriege in Ungarn Ende des 16. und 17. Jahrhunderts zeigten auch, dass im Falle der im Interesse des Osmanischen Reiches, gemäß den Absichten des Reiches begonnenen Kriege in Ungarn der Spielraum des Fürstentums sehr eng war: Die Siebenbürger konnten sich nicht wirklich für etwas anderes entscheiden, als dafür, sich zu widersetzen oder sich notwendigerweise unterzuordnen.

Im Gegenzug konnten die Vasallenherrscher und die Fürstenanwärter, die das Vertrauen der Pforte genossen, im Osmanischen Reich im Falle des Angriffs äußerer Mächte oder des Auftretens von Thronbewerbern in der Mehrheit der Fälle auf die politisch-militärische Hilfe des Reiches hoffen. In solchen Fällen wurden die benachbarten Vasallen zur Hilfeleistung verpflichtet, und wenn es notwendig wurde, mischten sich auch die an der Grenze stationierten Soldaten in die Kämpfe ein. Auf diese Weise kann in der Zeit zwischen 1571 und 1688 nicht nur die Fortsetzung der gegenüber Siebenbürgen gestellten Forderungen, sondern auch des osmanischen Verhaltens nachgewiesen werden, das die Herrscher der Szapolyai-Dynastie unterstützte.

Der früheren Geschichtsschreibung in Ungarn zufolge tauchte während der Herrschaft von Gábor Bethlen, aber auch noch während der von Mihály Apafi die „theoretische“ Möglichkeit auf, ähnlich den einstigen, das Land vereinen wollenden Zielen der Szapolyai-Dynastie formell unter der Herrschaft der Pforte, aber doch den Interessen Siebenbürgens entsprechend die Einheit der von den Osmanen noch nicht besetzten ungarischen Gebiete wiederherzustellen. In der Mehrheit der Fälle erhielten sie jedoch die zum Erreichen ihrer tatsächlichen Ziele notwendige osmanische Unterstützung nicht. Die „Teilnahme“ der in den Jahren 1621–1622 oder 1644–1645 aufmarschierenden einigen Tausend Kämpfer reichte höchstens zur Ausbeutung der Operationsgebiete aus, nicht aber zum Erreichen von bedeutenderen Ergebnissen. Andererseits kann jedoch auch festgestellt werden, dass die Angriffe von Gábor Bethlen in den Jahren 1623 und 1626 wahrscheinlich nicht so verhältnismäßig leicht bis zum Kompromiss geführt hätten, wenn damals ein bedeutender Teil der mobilisierbaren Streitkraft des osmanischen Grenzlandes Ungarns nicht hinter ihm gestanden hätte. Dieser Teil kam jedoch der Stärke nach beinahe der Stärke des Heeres des Fürsten gleich.

Schließlich dürfen wir auch denjenigen wichtigen Umstand nicht außer Acht lassen, dass in der von uns untersuchten Periode (1571–1688) an der West- und Nordgrenze des Osmanischen Reiches – wo die siebenbürgischen Truppen tatsächlich hätten eingesetzt werden können – überwiegend beispiellos lange Friedenszeiten herrschten. Daraus, dass die weit entfernten Kriege an anderen Kriegsschauplätzen in den längeren Perioden das Fürstentum Siebenbürgen nicht direkt betrafen, kann noch lange nicht eindeutig auf den besonderen Status des Fürstentums geschlossen werden. Aus dem Obigen geht zudem eindeutig hervor, dass es in der Geschichte des Fürstentums im 16–17. Jahrhundert keine Periode gab, als der Mechanismus der gegenseitigen „Hilfeleistung“ zwischen der Pforte und ihrem Vasallen nicht existiert hätte.

ЯНОШ Б. САБО

ВОЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО КНЯЖЕСТВА
И ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (1571–1688)*Резюме*

Современная венгерская историография при изучении истории XVI–XVII веков все еще продолжает уделять особое внимание в венгерской национальной исторической нарративе Трансильванскому княжеству как ведущей государственной формации, сложившейся из средневекового Венгерского Королевства. Однако уже давно был оставлен без внимания анализ функционирования трансильванского государства в международных рамках и в системе великодержавных государств.

Хронологическое начало такого исследования может быть определено в 1571 году, когда в нескольких фазах из средневекового образования создавалось Трансильванское княжество и формировалось уже в отдельное „самостоятельное” государство, которое после вымирания династии Сапойа может быть обозначено на территории господства этой династии, когда был избран воеводой Батори Иштван и было признано суверенным управляемое им государство. Заключительной датой может быть обозначен 1688 год, когда Трансильванское Княжество было окончательно оккупировано армией германско-римского императора и венгерского короля Леопольда, и князь Трансильвании обязался окончательно и полностью отказаться от своих обязанностей, имевшихся у него по отношению к Османской Империи.

Однако на основании османских документов, составленных в эпоху Батори, уже относительно подробно можно реконструировать, в каких рамках представляла себе Османская Империя сотрудничество с трансильванским вассалом. Система возможностей и обязанностей, содержащаяся в письменных договорах великих господ – ‘ahdnāme hümmāyün – не была лишена предшествовавших условий, наличествовавших в эру Сапойаи, в вассальный период венгерского короля и его сына. Хотя их формулировка кажется все более точной, по содержанию в их текстах можно обнаружить высокую степень постоянства содержания, и такие ‘ahdnāme могут быть рассматриваемы как „государственные договоры”, они во все эпохи содержали обязанности, взятые на себя сторонами. Из анализа этих договоров можно видеть также, что практика обычно предшествовала заключенным в договоре обязанностям: так например, в Молдавии оказание помощи Трансильвании из-за казачьих набегов осуществлялось уже гораздо более раньше, причем весьма систематически, прежде, чем это было зафиксировано письменно.

В венгерской специальной литературе весьма общеизвестным фактором является тот факт, что с 1529 года Порта относительно регулярно командировала войска румынских воеводств на поддержание династии Сапойа. Однако до сего времени гораздо меньше внимания уделялось тому, что Порта рассчитывала не только на Трансильванию, она сыграла важную роль также и в системе безопасности северного участка границы в направлении Черного моря. Молдавия и Хавашалфельд считались для Трансильванского княжества особой территорией военного взаимодействия с турками. Во-первых оба румынских воеводства до 1526 года были вассальными государствами Венгерского Королевства, где с 1571 по 1594 годы традиционное венгерское влияние – в том числе и в военной области – осуществляло и далее княжество, считавшееся приемником Венгерского Королевства, причем с согласия османских султанов. Поскольку однако благодаря этим тесным связям Трансильвания в пятнадцатилетней войне оторвала воеводства от Порты, в первой половине XVII века в Истамбуле уже не смотрели добродушно на новые знаки ранее значительного Трансильванского влияния, и после османско-трансильванской войны 1658–1662 года туркам удалось это устранить.

Из-за Молдавии Трансильвания систематически участвовала также и в османско-польских конфликтах, однако эти события обычно до конца сопровождалась очевидным

отсутствием антипольской мотивации со стороны трансильванцев. В зеркале этого можно истолковать и то, что изменения, происшедшие в XVII веке в системе турецких ожиданий, явились причиной того, что вместо конкретного военного участия Трансильвании на стороне турок, Трансильвания должна была обеспечивать османскую армию продовольствием. Однако в войне Венгрии, проходившей с небольшими перерывами в период с 1529 по 1568 годы, турки еще смогли заполучить и даже удержать поддержку династии Сапойайи и ее венгерских сторонников, так как существование и сохранение государства было поставлено на карту в соревнованиях династии с Габсбургами. Напрасно рассматривали позднее этот период „мерилом” для трансильванских вассалов, в действительности после 1571 года – по сравнению с прошлым периодом – обстановка консолидировалась. Большие турецкие войны в Венгрии в XVI веке и конце XVII века показали также, что в случае войн Венгрии, начатых в интересах Османской империи, согласно ее намерениям, простор для движения венгерского княжества был весьма узким: трансильванцы не очень-то могли сделать другой выбор, кроме как открытое противостояние или подчинение по необходимости туркам.

Взамен в Османской Империи вассальные правители и кандидаты в князья, пользовавшиеся доверием Порты, в случае наступления внешних держав или претендентов на престол в большинстве случаев могли рассчитывать на политическую и военную помощь империи. В таких случаях соседних вассалов обязывали оказывать помощь, и если это было необходимо, приграничные войска также вмешивались в боевые действия. Таким образом в период 1571–1688 годов может быть выявлено продолжение поведения османов, которые не только предъявляли требования к Трансильвании, но и поддерживали правителей династии Сапойайи.

Согласно более ранним историческим записям во время господства Бетлена Габора, более того, даже и при Алафи Михае возникла „в принципе” возможность в целях объединения страны аналогичным династии Сапойайи образом, формально, правда, под главенством порты, но все же в соответствии с интересами Трансильвании, восстановить единство венгерских территорий, еще не оккупированных турками. Однако в большинстве случаев необходимой для этого османской поддержки получено не было. „Взаимодействие” нескольких тысяч воинов, бывших на ТВД в 1621–1622 годах или в 1644–1645 годах было достаточно лишь для разграбления оперативных территорий, более серьезных результатов достичь не могли. Однако, с другой стороны, можно констатировать, что, по всей вероятности, наступление Бетлена Габора в 1623 и 1626 годах не окончилось бы тогда сравнительно легко компромиссным соглашением, если бы тогда за ним не стояла значительная часть воинских частей, которые можно было мобилизовать на венгерской занятой турками пограничной территории, что в численном составе было почти равносильно войску князя.

И в заключение нельзя оставить без внимания то важное обстоятельство, что в исследуемый нами период (1571–1688) на западной и северной границе Османской Империи – где действительно могли быть брошены трансильванские войска, большей частью были действительно длительные мирные времена. Но из того, что длительные войны долгое время не затрагивали непосредственно Трансильванского Княжества, отнюдь невозможно придавать ему единозначно особый статус. Из всего сказанного вытекает также единозначно, что не было такой эпохи в истории княжества XVI–XVII, когда не существовал бы между Портой и ее вассалом механизм взаимного „оказания помощи”.